

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav pro archeologii

Diplomová práce

Bc. Mirza Čosović

**Kontakty nositelů kultury Lepenského Viru s prvními
neolitiky na přelomu 7. a 6. tisícletí př. n. l.**

Contacts between the culture of the Lepenski Vir and the first
Neolithic populations at the turn of the 7th and 6th millenniums BC

Praha 2019

Vedoucí práce: doc. PhDr. Miroslav Popelka, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval/a samostatně, že jsem řádně citoval/a všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 1. července 2019

Mirza Ćosović

Poděkování:

Mé poděkování patří především doc. PhDr. Miroslavu Popelkovi, CSc., vedoucímu diplomové práce, za podnětné rady a vedení při jejím zpracování. Současně bych chtěl poděkovat také své učitelce češtiny, paní Mgr. Janě Borkové, za vše, co mě naučila během mého přípravného studia na ÚJOP UK. Dále děkuji své rodině a všem přátelům, kteří mě podporovali během psaní této diplomové práce.

Klíčová slova (česky):

Lepenski Vir; mezolit; neolit; kontakty; neolitický balíček

Keywords (in English):

Lepenski Vir; Mesolithic; Neolithic; contacts; Neolithic package

Abstrakt (česky):

Diplomová práce se zaměřuje především na problém mezoliticko-neolitických kontaktů v soutěsce Železná Vrata na přelomu 7. a 6. tisíciletí př. n. l.. Přednostní pozornost je věnována eponymní lokalitě Lepenski Vir. Z geografického hlediska jde o oblast na hranicích dnešního Srbska a Rumunska. V tomto regionu byly v různých vrstvách a na různých lokalitách prozkoumány doklady sídelních a společenských aktivit dokumentující kontakty mezi mezolitiky a neolitiky. Obdobně byl doložen i přechod od mezolitického způsobu života lovců-sběračů do období neolitického. První část práce je věnována historickému přehledu vědeckých výzkumů, vývoji názorů na neolitizaci Lepenského Viru a všem důležitým aspektům kultury. Druhá část se zabývá přezkoumáním podoby prvních kontaktů mezolitického obyvatelstva s neolitiky na základě výsledků přírodních a archeologických bádání s aplikací migračního modelu amerického antropologa Davida W. Anthonyho.

Abstract (in English):

This paper focuses mainly on the problem of the Mesolithic-Neolithic contact in the Iron Gates gorge at the turn of the 7th and 6th millenniums BC. A special emphasis is put on the eponymous site of Lepenski Vir. From a geographic point of view, this area represents a natural border between countries Serbia and Romania. There, in different layers and at different locations, were excavated and explored settlements documenting activities and social contact between the Mesolithic and Neolithic populations, as well as the transition from the Mesolithic way of life to the sedentary Neolithic one. The first part of the paper is devoted to an overview of scientific research, a development of views on the process of Neolitization and all the important aspects of culture. The second part deals with the examination of the first form of contact between Mesolithic and Neolithic populations based on the results of natural and archaeological research with theoretical application of the migration model, from the American anthropologist David W. Anthony.

OBSAH

1	ÚVOD	7
2	DĚJINY BĀDÁNÍ STUDOVANĚHO ŪZEMĪ.....	8
3	PŘĪRODNĪ PODMĪNKY ŹELEZNÝCH VRAT.....	13
4	SPOLEĀNOST KULTURY LEPENSKI VIR.....	16
4.1	GENEZE A CHRONOLOGIE KULTURY	16
4.2	SPOLEĀENSKĚ VZTAHY A EKONOMIE	23
4.3	UTVĀŘENĪ ŹIVOTNĪHO PROSTORU	24
4.4	NĀBOŹENSKÝ RĀMEC.....	26
4.4.1	<i>Starší období.....</i>	<i>26</i>
4.4.2	<i>Mladší období.....</i>	<i>26</i>
4.5	UMĚNĪ.....	28
4.6	NAROZENĪ A SMRT.....	33
5	PŘŪBĚH NEOLITIZACE BALKĀNU	36
5.1	MOBILITA A MIGRACE NEOLITIKŮ – NEOLITIZACE BALKĀNU	36
5.2	MODELY NEOLITIZACE V SOUVISLOSTI S LEPENSKÝM VIREM.....	38
6	NEOLITICKĚ SPOLEĀNOSTI V REGIONU ŹELEZNÝCH VRAT.....	42
7	VÝSLEDKY PŘĪRODOVĚDNÝCH ANALYZ.....	45
7.1	RADIOKARBONOVĚ A AMS DATOVÁNĪ	45
7.2	ANALÝZY IZOTOPŮ STRONCIA.....	46
7.3	ANALÝZY STABILNĪCH IZOTOPŮ A DENTĀLNĪ PATOLOGIE.....	47
7.4	PALEOGENETICKĚ ANALÝZY DNA	49
8	ZĀVĚŘ.....	50
9	LITERATURA	54

1 ÚVOD

Ještě v první polovině 20. století převládal mezi jugoslávskými archeology názor, že území centrálního Balkánu nebylo během mezolitu osídlené. Tento postoj se významně změnil až v následujících desetiletích, a to objevem a studiem několika lokalit z holocénu v soutěsce Železná vrata na hranicích dnešního Srbska a Rumunska. Na všech lokalitách byla pozorována nová, dříve neznámá kultura, která byla během následujících roků pojmenovaná jako kultura Lepenského Viru.

Během badání na nalezištích archeologové mimo jiné objevili i významné archeologické artefakty v podobě unikátních soch, jež se brzy staly jedním z hlavních témat při studiu kultury. S pomocí radiokarbonové metody datování v průběhu devadesátých let 20. století i prvního desetiletí 21. si archeologové uvědomili, že kultura kromě uměleckého zkoumání poskytuje velké příležitosti pro studium a pochopení různých aspektů mezolitu, neolitu a mezoliticko-neolitického přechodu, neboť jako celek trvá celých 4000 let – od časného mezolitu až po konec časného neolitu.

Ze všech těchto fází se nejzkoumanější stala tzv. transformační fáze či fáze mezoliticko-neolitického přechodu, a to ze dvou hlavních důvodů. Prvním byl archeologický celoevropský trend v druhé polovině 20. století, jenž kladl obrovský důraz na zkoumání evropského přechodu od mezolitu k neolitu. V tomto kontextu kultura Lepenského Viru se svými jak geografickými, tak i kulturními zvláštnostmi představovala pro tato bádání jedinečnou příležitost. Druhý důvod je spojen se samotným vývojem kultury, v němž je období 6300 až 5900 př. n. l. charakterizováno jak objevem určitých neolitických prvků, tak i výskytem vrcholného umění v podobě už zmíněných soch.

Hlavním cílem této práce je nejprve představit současné a nejnovější výsledky archeologických i přírodovědných výzkumů týkajících se mezoliticko-neolitického přechodu oblasti Balkánu a Železných Vrat (s akcentem na lokalitu Lepenski Vir). Dále popsat a navrhnout možnou podobu, jak probíhaly (účel, okolnosti) mezoliticko-neolitické kontakty na přelomu 7. a 6. tisíciletí př. n. l. Dalším důležitým cílem práce je ukázat na skutečnost, že existuje dostatečné množství důkazů, které umožňují jiné či nové interpretace a pohledy na zmíněné kontakty. Kapitoly 2, 3 a 4 se věnují obecnému přehledu dějin badání sledovaného území a generálnímu přehledu všech důležitých aspektů kultury včetně přírodních podmínek, neboť bez těchto informací nelze správně pochopit kontext transformační fáze.

2 DĚJINY BĀDÁNĪ

Počátky bĀdání lze směřovat k 15. ěervenci 1965. Tímto dnem začaly první, tehdy pro mnohé pouze rutinní archeologické výzkumy koryta budoucího jezera, které mělo být výsledkem budování vodní elektrárny „Đerdap 1“ na Dunaji. Vedoucím výzkumu z Archeologického ústavu Srbské akademie věd a umění byl Dragoslav Sreĵović, profesor působící na Ústavu pro archeologii Filozofické fakulty Univerzity v Bělehradě. Jeho hlavní spolupracovnící byla Zagorka Letica, také z Archeologického ústavu Srbské akademie věd a umění. Spolu s nimi se do výzkumu dále zapojili odborní pracovníci z celé Jugoslávie a skupiny studentů archeologie ze všech kateder.

Brzy po zahájení výzkumu přišel tým k prvnímu objevu. Těsně pod povrchem byla objevena malá osada z pozdního neolitu patřící k velice známé starěevské kultuře. Po tomto objevu Sreĵović, veden jen svou intuicí, rozhodl, že výzkum bude pokračovat do větší hloubky. Toto rozhodnutí, jak se záhy ukázalo, bylo velmi dŕležitě, jelikož po několika dnech byl objeven jelení roh opracovaný lidskou rukou. Krátce poté byla odkryta ũplně neznámá osada s centrálním ohništěm a skulpturami, jež se objevily v písku. Celému týmu bylo jasné, že jde o novou a neznámou kulturu. Během následujících dvou let byly nalezeny podstatné stopy existence nové a nejstarší (podle pŕedběžných analýz) kultury. Mimořádný objev byl zveřejněn dne 16. srpna 1967 na první straně hlavního bělehradského deníku „Politika“. Tímto způsobem byla tedy i široká veřejnost informována o všech akcích, které se konaly v oblasti Lepenského Viru. Výzkum na lokalitě trval až do roku 1970, ve kterém byla celá oblast zatopena. Samotné naleziště bylo pŕesunuto do vyšší nadmořské výšky.

Sedmdesátá a osmdesátá léta 20. století byla nejdynamičtějším obdobím v odkrývání a zkoumání osad, které jsou také pŕisuzovány k nově nalezeně kultuře. Na srbské straně Źelezných vrat byly objeveny a prozkoumány: Padina, Stubica, Vlasac, Hajdučka Vodenica, Velesnica i Kula.¹ Současně s výzkumem na srbské straně probíhal i výzkum následujících lokalit nacházející se na rumunské straně: Privod, Alibeg, Tlisova, Razvrata, Ostrovul Banului, Schela Cladovei, Cuina Turcului, Climente I i II, Veterani Terrace, Icoana, Ostrovul i Ostrovul Mare.² Z tohoto počtu je sedm naleziště umístěno v oblasti Źelezných vrat: Alibeg, Padina, Lepenski vir, Vlasac, Razvrata, Icoana i Hajdučka vodenica.³ Vlasac, jako druhá nejdŕležitější lokalita, byl zkoumán v letech 1970 a 1971 pod vedením D. Sreĵoviće

¹ Roksadić 1999, 37

² Ibid.

³ Sreĵović 1979, 33

a Z. Letice. Průzkumný prostor se rozkládal na ploše 640 m². Další výzkumy po roce 1971 již nebyly možné, neboť velká část lokality byla zaplavena v důsledku již zmíněné výstavby vodní elektrárny.

První velká prezentace archeologických nálezů z Lepenského Viru se uskutečnila v roce 1968. Výstava byla nejdříve uvedena v Bělehradu – hlavní město tehdejší Jugoslávie, poté (od května) v Záhřebu. Ve stejném roce D. Srejšović spolu se svým týmem dokončil a následně uveřejnil veškerou dokumentaci týkající se výzkumu prováděného mezi roky 1965 až 1970.⁴ V dalším roce pak profesor Srejšović publikoval první knihu o Lepenském Viru pod názvem „Lepenski Vir – nova praistorijska kultura u Podunavlju“ (Lepenski Vir – nová pravěká kultura v Podunají). Tato kniha dodnes představuje základ zkoumání celé kultury, jelikož se v ní nacházejí originální fotografie a všechny poznámky, které Srejšović vytvořil během několikaletého výzkumu.⁵ Další kniha o této kultuře vychází již příští rok pod názvem „Prva monumentalna skulptura u Evropi: nova otkrića u Lepenskom Viru“ (První monumentální skulptura v Evropě: nové objevy v Lepenském Viru). V ní budou publikovány jednak nové fytogeografické informace týkající se rostlin na lokalitě, jednak realizované radiokarbonové datace.⁶

D. Srejšović společně s Z. Leticou v roce 1978 vydali také knihu zabývající se jinou lokalitou, „Vlasac – mezolitsko naselje“ (Vlasac – mezolitická osada). V ní tito dva autoři prezentovali archeologické, biologické, antropologické a kulturní aspekty lokality. V monumentálním díle "Praistorija jugoslovenskih zemalja II - neolit" (Pravěk jugoslávských zemí II – neolit), jež představuje kompletní přehled tehdejších poznatků o neolitickém období na území celé bývalé Jugoslávie, D. Srejšović představil systematický přehled kultury. Na začátku každé kapitoly podává obecné návody potřebné při studiu kultury. Dále nabízí relativní rozšíření kultury, přehled relativní a absolutní chronologie lokalit, informace o nemovitých archeologických nálezech, hrobech a genezi i chronologii kultury. Svoje poslední velké dílo profesor Srejšović publikuje spolu s Ljubinkou Babović v roce 1983 pod názvem „Umetnost Lepenskog Vira“ (Umění Lepenského Viru). V této monografii autoři přinášejí kompletní přehled umělecké tvořivosti nositelů kultury s důrazem na monumentální sochy. V posledním desetiletí 20. a na počátku 21. století se v souvislosti se studiem kultury Lepenski Vir odehrávají dvě důležité události. Jednou byla smrt D. Srejšoviće v roce 1996, druhou poté

⁴ Srejšović 1979, 33

⁵ *ibid.*

⁶ *ibid.*

vznik nové generace archeologů nejen v Srbsku, ale v celém světě, kteří se ve svém bádání orientovali na další studium oblasti Železných Vrat a její kultury. Zvláštní pozornost ze zmíněné generace patří (díky rozsahu jejich práce) archeologům Ivany Radovanović a Dušanu Boriću. Ve své knize „The Iron Gates Mesolithic“, kterou publikoval v roce 1996 „International Monographs in Prehistory, Archaeological Series“ I. Radovanović přináší první kompletní syntézu kultury založenou na dříve publikovaných pracích a dokumentech z této vědecké oblasti. Díky znalostem regionálního a archeologického kontextu a dostupnosti dokumentace z oboru dokázala I. Radovanović v knize sjednotit různé archeologické pohledy a studie. Tato kniha je dále důležitá proto, že z ní archeologové mohou čerpat podrobné a celkové informace o regionu v období mezolitu. Na téma mezolitu a neolitu Železných vrat Radovanović publikovala ještě několik vědeckých prací, které napsala sama nebo ve spolupráci s dalšími archeology. Její důležité články jsou „Mesolithic settlement in the Iron Gates region: integrating current archaeological and geoarchaeological evidence“ (Radivanović, Mandel a Mihailović 2014), „Dating burial practices and architecture at Lepenski Vir“ (Radivanović, Roksadić, Bonsall, Cook, Higham, Pickard 2008), „The Culture of Lepenski Vir: A Contribution to the Interpretation of its Ideological Aspects“ (Radivanović 1997), „Houses and Burials and Lepenski Vir“ (Radivanović 2000), „Some aspects of burial procedure in the iron gates Mesolithic and implications of their meaning“ (Radivanović 2002).

První vědeckou práci pod názvem „Places that created time in the Danube Gorges and beyond, c. 9000-5500 BC“ napsal D. Borić v roce 1999. Autor v článku podává vlastní myšlenky o důvodech a procesech, které způsobily jednak změny v hmotné kultuře Lepenského Viru, jednak mělo značný vliv i postupné zavedení neolitického balíčku v oblasti Železných vrat. Druhá část této práce je poté věnována integraci raného holocénu a balkánských lokalit, ale také širšího prehistorického kontextu tehdejšího světa. D. Borić publikoval v dalším roce řadu článků, které psal buď samostatně, nebo ve spolupráci s jinými vyznanými archeology zabývajícími se problematikou mezolitu. Z obrovského fondu je potřeba zmínit „The Lepenski Vir conundrum: Reinterpretation of the Mesolithic and Neolithic sequences in the Danube Gorges“ (Borić 2002), „Birth and death: Infant burials from Vlasac and Lepenski Vir“ (Borić i Stefanović 2004), „Is the Mesolithic-Neolithic subsistence dichotomy real? New stable isotope evidence from the Danube Gorges“ (Borić, Grupe, Peters i Mikić 2004), „Body metamorphosis and animality: Volatile bodies and boulder artworks from Lepenski Vir“ (Borić 2005), „Apsolutna hronologija i stratigrafija

Lepenskog Vira“ (Borić i Dimitrijević 2007), „Kultura Lepenskog vira usvetlu novih istraživanja“ (Borić 2008), „Adaptations and transformations of the Danube Gorges foragers (c. 13,000–5500 cal. BC): an overview“ (Borić 2011). Vědeckou práci „Mesolithic-Neolithic Interactions in the Danube Gorges“, publikovanou v roce 2007 v časopise „Kozłowski, J. and Nowak, M.eds. Mesolithic-Neolithic Interactions in the Balkans and in the Middle Danube Basin. BAR International Series, Vol. 1727. Oxford: Archaeopress“, D. Borić představil na XV. světovém kongresu Mezinárodní unie pro prehistorickou vědu v Lisabonu. Autor v ní odpovídá na otázku, jak život obyvatelů Železných vrat změnil příchod neolitického balíčku obalu a podává nový výklad ohledně mezoliticko-neolitických vztahů. Vědecké práce věnované Lipenskému Viru také psali archeologové: Slavisa Perić, Mirjana Roksadić, Vesna Dimitrijevic, Dubravka Nikolić, John Chapman a další. Avšak pro tyto archeology není zkoumání kultury primární oblastí vědeckého zájmu.

Vzhledem ke skutečnosti, že téměř 40 let nebyl zveřejněn jiný archeologický materiál, byl v roce 2002 zahájen projekt „Kultura Lepenskog Vira – kulturni procesi i transformacije u periodu između 9. i 6. milenija prije nove ere“ (Kultura Lepenského Viru – kulturní procesy i transformace v periodě mezi 9. a 6. tisícletí př. n. l.).⁷ Projekt byl iniciován Archeologickým ústavem v Bělehradě ve spolupráci s Ústavem pro archeologii, Geologickou fakultou a Národním muzeem.⁸ Hlavním cílem zmíněného projektu je publikování archeologického materiálu, jenž byl ve stínu monumentálních soch od doby prvních výzkumů. Současným vedoucím projektu je doc. dr. Slaviša Perić – významný srbský archeolog a bývalý ředitel Archeologického ústavu.

V roce 2004 se realizoval ještě jeden projekt Ústavu pro archeologii ve spolupráci s Univerzitou v Cambridge: „Praistorija sjeveroistočne Srbije“ (Pravěk severovýchodního Srbska).⁹ Vedoucími projektu byli britští archeologové srbského původu Dušan Borić a Miloš Jevtić. Cílem se stalo prozkoumání navrhovaného neolitického modelu oblasti se zvláštním důrazem na lokalitu Železných vrat. Na konci však byl hlavním výsledkem objev nové a neporušené mezolitické vrstvy na lokalitě Vlasac, která byla v roce 2009 konečně prozkoumána.¹⁰ V závěru této kapitoly je důležité zmínit také to, že ačkoli srbsští a rumunští archeologové souhlasí s postojem, že na obou stranách hranice jde o stejnou kulturu, často spolu v minulosti nespolupracovali, ani se nesnažili synchronizovaně zkoumat kulturu. Tato

⁷ Perić – Nikolić 2004, 157

⁸ *ibid.*

⁹ Borić – French – Stefanović – Dimitrijević – Cristiani – Gurova – Antonović – Allue – Filipović 2014, 5

¹⁰ *Ibid.*

situace vedla k tomu, že lokality na srbské straně byly mnohem lépe a dříve prozkoumány a zdokumentovány (zejména díky obrovskému vývoji archeologie v Jugoslávii během sedmdesátých a osmdesátých let 20. století). Naopak rumunské lokality zůstaly pro archeologický svět méně známé a zajímavé. Dalším důvodem je také skutečnost, že rumunští archeologové dodnes publikují velmi málo literatury ve světových jazycích. Tato nedostatečná spolupráce a nejednotnost se odrazila ve všech aspektech zkoumání kultury. Nejzřetelnějším příkladem je problém chronologie, protože do současnosti není navrhován absolutní chronologický rámec, který by sjednotil srbská a rumunská naleziště.

3 PŘÍRODNÍ PODMÍNKY ŽELEZNÝCH VRAT

V Evropě existuje jen málo (v jihovýchodní Evropě dokonce ještě méně) přírodních a geografických celků, které se vyznačují takovým přírodním a archeologickým bohatstvím jako Železná vrata v jižním Podunají. Tato soutěska vytvořená Dunajem, jež dělí Jižní Karpaty na dvě části, představuje vlastní svět. Je možné se zde setkat s různými druhy zvířat a rostlin¹¹, které nenajdeme jinde v Evropě. Tato oblast představuje kolébkou prehistorické kultury Lepenského Viru (viz obrázek 1). V centru Železných vrat, v němž tok Dunaje dosahuje velké rychlosti a vytváří největší víry, se nachází malý podkovovitý záliv, jenž se stal nejdůležitějším a eponymním místem celé kultury – Lepenski Vir. Dva kilometry severně a čtyři kilometry jižně od lokality se tyčí vysoké hřebeny, které zužují soutěsku, čímž je prostor kolem Lepenského Viru zcela izolovaný a jedinečný. Tuto jedinečnost lze vidět v lesích kolem lokality, v nichž jsou dodnes zachovány reliktní druhy rostlin.¹² V době příchodu prvních lidí do tohoto prostoru se krajina pravděpodobně příliš nelišila od její dnešní podoby, o čemž svědčí také nález značného množství pylu břízy a jiných druhů stromů v nejstarších kulturních vrstvách.¹³ Kromě 17 kilometrů dlouhého údolí řeky Boljetin neexistují v širším okolí žádné jiné komunikační kanály, které by mohly vést do vnitrozemí Srbska.¹⁴ Pohyb na vodě podél pobřeží Dunaje je možný, ale pouze během jeho nízké hladiny. Tehdy je však nutné projít dlouhou a náročnou cestu, aby bylo možné dojít na lokalitu.

Druhá velmi důležitá lokalita v rámci studia kultury je Vlasac.¹⁵ Vlasac se nachází na konci Železných vrat v blízkosti mysu, jenž je znám jako „Geben“. V této oblasti je soutěska asi 2,5 km široká a velmi skalnatá. Díky intenzivním archeologickým výzkumům na břehu Dunaje bylo v roce 1971 objeveno dalších pět lokalit, které se koncentrovaly na pravém i levém břehu Dunaje s Ključem a dál po proudu k ústí řeky Timok: Hajdučka vodenica, Alibeg, Padina, Razvrata, Icoana.¹⁶ Díky objevu dalších čtyř nalezišť v rokli po proudu Dunaje (Ostrovul Banului, Schela Cladovei, Ostrovul Corbului a Ostruvul Mare) bylo zjištěno, že kultura se nevztahuje pouze k oblasti Železných vrat, ale pokračuje po Dunaji dále na východ.¹⁷

¹¹ Srejović 1969, 21

¹² *ibid.*

¹³ *ibid.*, 23

¹⁴ *ibid.*, 26

¹⁵ Borić – French – Stefanović – Dimitrijević – Cristiani – Gurova – Antonović – Allue i Filipović 2014, 4

¹⁶ Srejović 1979, 33

¹⁷ *ibid.*, 34

Jedinečná kombinace strmých úbočí na pobřeží s hustými lesy a rychlé řeky podporovala mimořádně bohaté a rozmanité prostředí podél 130 km dlouhého dunajského koryta v Železných vratech s bohatými zdroji obživy.¹⁸ Pokud jde o volně žijící zvěř, nejvíce se v nálezech setkáváme s pozůstatky jelena (*Cervus elaphus*), který byl nejčastěji loveným zvířetem, a divokých prasat (*Sus crofa*).¹⁹ Dále byly v různém množství objeveny pozůstatky kaprovitých ryb (*Cyprinidae*) a sumce velkého (*Silurus glanis*).²⁰

Přestože klima hraje jednu z nejdůležitějších rolí v rozvoji společnosti, jeho vliv na nositele kultury Lepenského Viru byl dosud zkoumán jen okrajově. Od počátku objevení lokality byla větší pozornost věnována především umění, architektuře a náboženství. Menší množství údajů bylo pouze informativně uvedeno v několika studiích.²¹ Paleoklima širšího prostředí Lepenského Viru v periodě mezi 10. až 5. tisíciletím před naším letopočtem bylo celkově teplejší než dnes.²² Předpokládá se, že pouze jedna krátká studená vlna, asi před 8200 lety, mohla přerušit teplé počasí na přibližně 3 až 4 století.²³ Současné paleoklimatické a astronomické analýzy a výzkumy ukazují na fakt, že kultura Lepenského Viru (stejně jako všechny ostatní v dunajském regionu) se vyvinula za extrémně příznivých klimatických podmínek, jejichž průměrná roční teplota byla nejméně o 1,0 °C vyšší, než je tomu dnes.²⁴ Je také pravděpodobné, že v 5000 letech existence kultury proběhly i teplejší epizody, zejména v mezolitickém období, v němž klima oscilovalo a bylo poměrně nestabilní. O tom mimo jiné svědčí i nálezy reliktních a endemických druhů dřevin jako například dub pýřitý (*Quercus pubescens*) či lípa (*Tilia grandifolia* a *T. parvifolia*).²⁵ Na základě 14 různých paleoklimatických parametrů (tlak vzduchu, množství dešťových srážek, relativní vlhkost, nadmořská výška terénu, směr větru, blízkost moře, terénní úleva, hustota a typ vegetace, geologický základ, fluvialní procesy a tektonický obvod, rychlost a dopad erozního procesu, stupeň uzavření ekologického systému, zeměpisná šířka, množství SO₂ a aerosolu rozpuštěného v atmosféře a antropogenní účinek)²⁶ dospěl srbský klimatolog V. Miličević k závěru, že v oblasti Železných vrat během pravěku existovaly čtyři mikroklimatické komplexy: Ostrovský (převážně řízen Dunajem), nízké nadmořské terasy hned u Dunaje,

¹⁸ Borić 2005, 223

¹⁹ *ibid.*

²⁰ *ibid.*

²¹ Miličević 2018, 505

²² *ibid.*

²³ *ibid.*, 507

²⁴ *ibid.*, 510

²⁵ *ibid.*

²⁶ *ibid.*, 514

střední nadmořské terasy se středně nízkými průměrnými ročními teplotami a vyšší nadmořské terasy s nízkým počtem slunečných dnů.²⁷ V období mezi 10 000–5 000 lety před naším letopočtem byla polární hranice či hranice věčného sněhu vyšší než dnes. Dnes se tato hranice nachází v nadmořské výšce od 3 294 metrů, zatímco během mezolitu a neolitu se pohybovala mezi 4 174 m až 3 833 metrů.²⁸ Těch 500 až 900 metrů navíc jasně dokazuje, že podnebí bylo ve zkoumané době teplejší. To poté přispívalo k rozvoji bohaté a jedinečné civilizace.

Obrázek 1. Mapa rozšíření kultury Lepenského Viru²⁹

²⁷ Miličević 2018, 515

²⁸ *Ibid.*, 519

²⁹ Borić – French – Stefanović – Dimitrijević – Cristiani – Gurova – Antonović – Allua – Filipović 2015, 5

4 SPOLEČNOST KULTURY LEPENSKI VIR

4.1 Geneze a chronologie kultury

Přestože již uplynulo několik desítek let od objevu kultury Lepenského Viru, je i v současné době stále velmi obtížné plně určit časový a prostorový rámeček jejího vzniku a vývoje. Výraznější část teritoria kultury se nachází na hranici mezi horním a dolním Podunajím. Jde o prostor, který nepředstavuje zeměpisně uzavřený celek, ale naopak velmi dobré propojení oblastí střední a jihovýchodní Evropy – prostřednictvím mnoha menších přítoků Dunaje.³⁰ Paleolitická minulost Podunají (především z období staršího paleolitu) je stále velmi roztrášená a neznámá.³¹ Přesné kulturní pohyby v této oblasti lze sledovat teprve od středního paleolitu. Ačkoliv pro studium kultury Lepenského Viru i toto není zcela zásadní vzhledem k tomu, že dunajské kultury středního paleolitu vyznačující se výrobou jeskynních a kamenných nástrojů nemají ani jeden jediný komponent, který je přítomen v kultuře Lepenského Viru.³²

První doklady vztahující se k základům kultury lze zaznamenat v období předčasného paleolitu, jehož začátek byl před 40 000 lety.³³ V této době se objevují první osady pod otevřeným nebem, pomalu se formují jasnější náboženské představy. Vznikají tedy první základy budoucí umělecké tvorby.³⁴ Ačkoli se osady pod otevřeným nebem objevují již v počátečních fázích mladého paleolitu, náhlé navyšování jejich počtu je spojeno s výskytem kultury Gravettien v pozdních stádiích paleolitu před 25 000 až 20 000 lety.³⁵ Kultura Gravettien představuje základ mezolitických kultur v Podunají vyvíjejících se od konce poslední doby ledové.³⁶ Na konci paleolitu či počátku mezolitu (přibližně 12 000 let před naším letopočtem) dochází v Podunají i v širším evropském prostoru k významným kulturním změnám. Existující kulturní jednota od Krymu k Podunají byla narušena a nově vytvořený kulturní hiát tvořil velký počet místních mezolitických kultur s chudým archeologickým obsahem.³⁷ Z těchto nových kultur (dvě kultury Epigravettien) byly pro budoucí kulturní

³⁰ Srejović 1969, 17

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*

³⁴ *Ibid.*, 18

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*

rozvoj Podunají zásadní Tardoazilien, která se vyznačuje geometrickými mikrolity a Azilien nebo epipaleolitická kultura s mikrolity nepravidelného tvaru a uměním Gravettienu.³⁸

Souvislost mezi kulturami pozdního paleolitu v Podunají a kulturou Lepenského Viru není tedy pouze chronologická, nýbrž také genetická. K tomuto poznání archeologové dospěli studováním archeologických a antropologických nálezů z lokalit Veterani, Ostrovul Banului, Cuina Turcului, Vlasac, Icoana a Lepenski Vir.³⁹ Analýzy antropologických nálezů z Veterani, Vlasce, Cuina Turcului ukázaly, že se populace těchto lokalit skládala ze dvou základních antropologických typů: *paleolitického typu*, pro který jsou charakteristické znaky jako nízký růst, velké oči, široké dolní čelisti; *kromaňonského typu*, pro nějž je typický vysoký růst, čtverec a masivní spodní čelist.⁴⁰ Archeologická analýza provedená na nejstarších nálezech z lokalit Vlasce, Icoana, Lepenski Vir a Schela Cladovei prokázala značnou podobnost těchto lokalit s lokalitami Veterani a Ostrovul Banului, jejichž kultura je geneticky propojena s kulturami finálního paleolitu Železných vrat.⁴¹ Na všech těchto nalezištích je objeven stejný druh nástrojů z křemene s občasnými hroty typu Gravettien.⁴² Mezi nástroji z kosti také existují významné typologické shody na lokalitách.⁴³ Všechny uvedené podobnosti tvoří přímé spojení mezi kulturou Lepenského Viru a kulturou typu Cuina Torcului I, jenž je rumunskými archeology charakterizován jako místní projev středomořského Gravettienu a spolu s kulturou Szekszárd-Sad představuje konečnou fázi paleolitu v širší oblasti Železných vrat.⁴⁴ Protože většina kultur jižně od Dunaje během časného holocénu geneticky vycházela z těchto kultur, je zřejmé, že širší oblast Železných vrat v období 10 300 až 9 000 let před naším letopočtem byla začleněna do okruhu středozemních kultur.⁴⁵

Během období 9 000 až 7 500 let před naším letopočtem bylo území Železných vrat a střední část Panonie spojeno se středomořskými kulturami Balkánu. Tato korelace je viditelná díky srovnávací analýze archeologických nálezů kultur Cuina Turcului I-II a Lepenski Vir s nálezy pocházejícími z jeskyní Odmuť, Crvena pečina a Seidel-Franchthi Frankti.⁴⁶ Archeologické nálezy z vrstev IX-XII Crvene pečini zahrnují červené nástroje ze silexu charakteristické pro

³⁸ Srejović 1969, 18

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Srejović 1979, 71

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid., 72

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid., 73

starší mezolit „přechodné fáze“ lokalit Železných vrat Veterani a Ostvorul Banului I-II.⁴⁷ To lze považovat za důkaz, že od pozdní doby ledové se na Balkánu postupně zformoval druh kultury vyplývající ze středomořského Gravettien.⁴⁸ V období raného holocénu se působením z apeninského poloostrova vyvíjí v jihozápadní části Balkánu jadersko-jónský kulturní horizont, zatímco se v jeho severním regionu, konkrétně v oblasti Železných vrat, rozvíjí kultura Lepenského Viru.

První chronologický rámec kultury vytvořil D. Srejović v roce 1969 na základě analýzy objevených archeologických vrstev z předcházejícího pětiletého výzkumu.⁴⁹ Podle tohoto rámce se první znaky kultury vyskytují v nejnižších pobřežních terasách (naleziště Lepenski Vir) a vyznačují se tím, že ve vrstvě 0,5 m byly odkryty skromné nálezy nejstarší fáze zvané proto-Lepenski Vir.⁵⁰ Z důvodu, že většinu původního sídliště překrývají domy další etapy, jsou objekty fáze proto-Lepenski Vir zachovány jen částečně. Téměř vždycky jde pouze o jádro domu obsahující obdélníkové či čtvercové ohniště s inventářem v podobě kamenných a kostěných nástrojů.⁵¹

Druhá fáze, známá jako Lepenski Vir I, podle Srejoviće představuje období náhlého rozvoje kultury. To je doloženo i vrstvou s průměrnou mocností 1,5 m.⁵² Během této periody se život obyvatel koncentruje více od Dunaje směrem k vyšším polohám pobřeží. Lepenski Vir I se skládá z husté sítě stavebních objektů na ploše kolem 2 000 m², na němž bylo nalezeno 85 domů.⁵³ Rozvoj společnosti lze sledovat v pěti stavebních pod-fázích: Ia, Ib, Ic, Id a Ie. V průběhu etapy Ia byla zcela nahrazena forma domů oválného tvaru proto-Lepenski Vir fáze tzv. lichoběžníkovou. Lepenski Vir I je také obdobím výskytu prvních soch. Nalezeno jich bylo celkem 20, přičemž 10 z nich patří do pod-fáze Ib.⁵⁴ Hlavní charakteristikou další fáze (Lepenski Vir II) je její krátká doba trvání – nejlépe poznatelné z kulturní vrstvy s mocností pouze 0,5 m. Osada Lepenski Vir II překrývá osídlení předchozí etapy a má rozlohu přibližně 2 400 m². Při výstavbě obytných domů se dodržoval tradiční vzor, tedy domy kamenného lichoběžníkového základu, ačkoli lze sledovat určité změny v důsledku nahromadění

⁴⁷ Srejović 1969, 73

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ *Ibid.*, 28

⁵⁰ *Ibid.*, 30

⁵¹ *Ibid.*

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Ibid.*, 48

⁵⁴ *Ibid.*, 94

kulturních vrstev uplynulých fází.⁵⁵ V závislosti na barvě, struktuře a obsahu jsou domy patřící do výše uvedených fází jasně odděleny od posledního vývojového období Lepenski Vir III.⁵⁶ Tato fáze obsahuje dvě stavební pod-fáze IIIa, IIIb, které spolu tvoří kulturní vrstvu od 1,2 m. Během pod-fáze IIIb přestává být lokalita místem trvalého pobytu populace. Kromě výše uvedené stratigrafické periodizace, vytvořil Srejović i první absolutní chronologii kultury založenou na radiokarbonové ¹⁴C analýze (viz tab. 1).

Historické datum	Fáze/pod-fáze	Výsledky ¹⁴ C analýz
oko 5800 př. n. l.	Proto-Lepenski Vir	?
oko 5600 př. n. l.	Lepenski Vir Ia	5410 +-100
		5360 +-100
oko 5400 př. n. l.	Lepenski Vir Ib	?
oko 5150 př. n. l.	Lepenski Vir Ic	5275+-100
		5090+-100
oko 5050 př. n. l.	Lepenski Vir Id	4950+-100
		4910+-100
		4895+-100
		4850+-100
oko 5000 př. n. l.	Lepenski Vir Ie	4870+-100
		4670+-100
oko 4950 př. n. l.	Lepenski Vir II	4680+-100
		4610+-100
oko 4850 př. n. l.	Lepenski Vir IIIa	Proto-Starčevská
oko 4700 př. n. l.	Lepenski Vir IIIb	

Tabulka 1: První absolutní chronologie kultury⁵⁷

Po deseti letech představil Srejović novou absolutní chronologii, která byla doplněná novými ¹⁴C výsledky z Lepenského Viru a dalších lokalit včetně některých rumunských. Nové výsledky posunuly horní hranici, tj. počátek kultury o 800 let (viz tab. 2).

Devadesátá léta 20. století představují další významný posun ve výzkumu díky nové generaci srbských a zahraničních archeologů zabývajících se mezolitem a neolitem Železných vrat. Hlavním problémem se stala otázka správné chronologické definice kultury a jejích lokalit. Archeoložka I. Radovanović na základě znalosti jednotnosti kulturního komplexu jak na straně srbské, tak i rumunské navrhla nové rozdělení mezolitu Železných vrat do šesti etap pomocí stratigrafie sídlišť a obsahu hmotné kultury.⁵⁸ Prováděné analýzy prokázaly existenci

⁵⁵ Srejović 1979, 77

⁵⁶ Ibid., 34

⁵⁷ Ibid., 93

⁵⁸ Radovanović 1996, 57

analogie mezi jednotlivými osadami z hlediska vzhledu stanovišť, ohnišť, pohřebních zvyklostí a nástrojů (viz tab. 3). I. Radovanović ve své práci také odmítla Srejićovo dělení fáze Lepenski Vir I a navrhla nové rozdělení na Lepenski Vir I/1, I/2 a I/3 na základě přítomnosti či nepřítomnosti určitých stavebních prvků.⁵⁹ Novými ¹⁴C analýzami se horní hranice kultury posunula ještě více do minulosti – do 8. tisícletí př. n. l.

Lokalita	Kultura	Fáze	konvenční ¹⁴ C datum př. n. l.
Padina	Lepenski Vir	A	6600-6000
		B1 i B2	6000-5300
	Proto-Starčevská	-	5300-4800
	Starčevská	B3	4800-4500
Lepenski Vir	Lepenski Vir	proto LV i Ia	6600-6000
		Ib-e i II	6000-5300
	Proto-Starčevská	IIIa	5300-4800
	Starčevská	IIIb	4800-4500
Vlasac	Lepenski Vir	Ia i Ib	6750-6000
		II i III	6000-5400
	-	-	5400-5000
	Proto-Starčevská	-	5000-4800
Schela Cladovei	Lepenski Vir	I	6600-6000
		II	6000-5400

Tabulka 2: Druha absolutní chronologie Srejiće⁶⁰

Fáze	Lokality horní části Ž. vrat	Lokality spodní části Ž. vrat	Relativně chronologická data
1	Padina A Alibeg I Vlasac Ia	Veterani – terasa Icoana Ia i Ib Razvrata I	8. tisícletí
2	Padina A/AB Vlasac Ia i Ib Proto LV	H. Vodenica Ia O. Banului IIIa S. Kladovei I	8/7. tisícletí
3	Padina A-B Vlasac Ib-II Lepenski Vir I (1)	Icoana II H. Vodenica Ia O. Banului IIIa-b S. Kladovei II	první polovina 7. tisícletí
4	Vlasac III Lep. vir I (2) Padina B (I)	H. Vodenica Ia O. Banului IIIa-b	druhá polovina 7. tisícletí
5	Lep. vir I (3) Alibeg II Padina B (II)	H. Vodenica Ia-b O. Banului IIIb	7/6. tisícletí
6	Lep. vir II Padina B (III)	H. Vodenica Ib-II Razvrata II	první polovina 7. tisícletí

Tabulka 3: Chronologie Ivany Radovanović⁶¹

⁵⁹ Borić 2007, 50

⁶⁰ *Ibid.*, 37

⁶¹ *Ibid.*

Během posledních dvou desetiletí nová AMS (Accelerator Mass Spectrometry) metoda datování do značné míry vysvětlila a upřesnila chronologický obraz Železných vrat. Jde totiž o metodu, jež je přesnější než konvenční metody ^{14}C . V minulých letech bylo dohromady provedeno 55 AMS datování vzorků kostí (28 lidských a 27 zvířecích) z lokalit kultury (převážně z Lepenského Viru).⁶² Na základě těchto výsledků Borić a Dimitrijević v několika svých odborných pracích rozpracovali nový chronologický rámec (viz tab. 4). Podle jejich dělení trvala mezolitická epocha mnohem déle, než se dříve myslelo, konkrétně mezi lety 9 300 až 7 200 př. n. l.⁶³ Tato etapa částečně koresponduje s Srejičovicovou fází proto-Lepenski Vir. Hlavním rozdílem oproti původní chronologii (kromě trvání mezolitu) je však skutečnost, že na Lepenském Viru byla pozorována sídelní diskontinuita v období od 7 500 do 6 300 př. n. l.⁶⁴ Nicméně, i když na základě výše uvedených dat neexistuje jasná chronologická kontinuita mezi pozdním mezolitem a začátkem neolitu, Borić se domnívá, že označení této fáze jako proto-Lepenski Vir může být zachováno. A to vzhledem k tomu, že i přes sídelní přerušování název ukazuje na více než tisíciletý pobyt populace v Lepenském Viru.⁶⁵ AMS výsledky také prokázaly, že doba výstavby lichoběžníkových domů trvá jen asi 300 let, tedy zhruba od 6 300 do 5 900 př. n. l.⁶⁶ Tím je tedy omezeno trvání fáze Lepenski Vir I a podfáze, které profesor Srejič rozpracoval, se stávají neostrými. Zároveň krátká doba existence etapy Lepenski Vir I naznačuje, že následující fáze Lepenski Vir II jako samostatně vydělená neexistuje. To lze vidět z vizuálně překrývajících se kamenných konstrukcí a z neexistujících stop změn úrovně podlah mezi uvedenými úseky.⁶⁷ Dále je patrné, že domy ze Srejičovicovy fáze Lepenski Vir II byly postaveny bez nových základů. I přes špatné absolutní datování, lze vidět, že profesor Srejič správně ustanovil etapu Lepenski Vir III, neboť AMS výsledky dokládají, že kolem 5 900. př. n. l. je od konstrukce lichoběžníkových domů postupně upouštěno.⁶⁸ Tehdy se také poprvé objevují kosti domácích zvířat a další neolitické prvky.⁶⁹ To vše ukazuje na patrnou změnu životního stylu obyvatel trvající do roku 5 500 př. n. l., neboť po tomto období přestal být Lepenski Vir společně s většinou lokalit místem trvalého osídlení na více než 1 000 let.⁷⁰

⁶² Borić 2007, 49

⁶³ *Ibid.*, 50

⁶⁴ Borić – Dimitrijević 2007, 69

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Borić 2007, 50

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ *Ibid.*, 51

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Ibid.*

Období	Fáze	AMS data (př. n. l.)
Střední neolit (5900-5500)	III	6002-5752 (6 dat) 6076-5478 (6 dat)
Časný neolit/ fáze transformace (6300-5900)	I-II	6240-5845 (20 dat) 6216-5746 (9 dat)
Pozdní mezolit (7500-6300)	-	-
Časný mezolit (9500-7500)	Proto LV 1	7580-7910 (1 datum) 8218-7587 (3 data)
	Proto LV 2	9441-9150 (3 data)

Tabulka 4: Chronologie Borić a Dimitrijević⁷¹

Spolu s novými analýzami AMS realizovanými na vzorcích z oblastí na srbské straně prováděli také rumunští archeologové stejné analýzy na vzorcích ze svých lokalit, jejichž správné chronologické určení bylo v minulosti velmi obtížné, neboť do roku 1990 bylo provedeno pouze 18 ¹⁴C analýz.⁷² Od roku 1990 probíhaly nové výkopy, jejichž výsledkem bylo shromáždění nových archeologických nálezů – podobné datování metodou AMS. Na základě toho bylo do roku 2007 celkově provedeno 31 – AMS analýz z lokalit Icoana, Ostrovul Banului, Ostrovul Mare a Schela Cladovei. Pomocí těchto analýz a archeologické stratigrafie archeologové Dinu, Soficaru i Miritoiu zpracovali a publikovali absolutní chronologický rámec rumunských lokalit kultury (viz tabulka č. 5).

Fáze	AMS data (př. n. l.)	Lokality
1	8800-8300	Icoana, Alibeg
2	8300-7800	Icoana, Razvrata
3	7800-7300	Icoana, Schela Cladovei, Ostrovul Banului, Ostvorul Corbolui
4	7300-6800	Icoana, Schela Cladovei, Ostrovul Banului, Ostvorul Corbolui, Ostrovul Mare
5	6800-6300	Icoana, Ostrovul Banului, Ostvorul Corbolui
6	6300-6100	Icoana, Alibeg
7	5700-4800	Icoana, Schela Cladovei

Tabulka 5: Absolutní chronologie rumunských lokalit kultury⁷³

⁷¹ Borić 2007, 51

⁷² Dinu – Soficaru – Miritoiu 2007, 31

⁷³ Ibid., 48

I když srbští a rumunští archeologové souhlasí, že lokality na obou stranách představují jednu kulturu, v minulosti se často stávalo, že spolu nespolupracovali či se nesnažili o synchronizaci při zkoumání kultury. Z toho důvodu byly srbské lokality mnohem lépe a dříve prozkoumány a zdokumentovány, naopak rumunské lokality byly v archeologickém světě často opomíjeny. To vše je platformou současné situace – studia aspektů kultury ze dvou pohledů bez jakéhokoliv záměru ke sjednocení (kromě několika sporadických pokusů). Nejvíce patrná je nejednotnost v chronologickém rámci (dodnes neexistuje absolutní chronologický rámec spojující srbské a rumunské lokality). Do budoucna je tedy nutné zapracovat jak na hlubší spolupráci mezi archeology, tak dalším AMS datování vzorků a studiu stratigrafie, aby mohl být vytvořen jednotný chronologický obraz kultury.

4.2 Společenské vztahy a ekonomie

Pokud se v archeologickém diskursu hovoří o vztahu mezi přírodním prostředím a kulturou, pak jsou nejčastěji uváděny právě přírodní zdroje, které splňují základní potřeby jednotlivců i celé populace. Železná vrata jsou jen jednou z mála zeměpisných oblastí na evropském kontinentu splňující všechny kategorie lidských potřeb. Jde-li o základní lidskou potřebu – stravu, poskytuje soutěska dva prakticky nevyčerpatelné zdroje: I) *velké a husté lesy plné zvířat s množstvím větších i menších plodů (vlašské ořechy, třešeň, hrušky atd);*⁷⁴ II) *Dunaj s různými druhy ryb.* (S největší pravděpodobností probíhal rybolov vedle velkých, dodnes četných vírů v oblasti Lepenského Viru.⁷⁵) Obstatat tyto zdroje však velmi často znamenalo opustit zónu bezpečí (osadu) a vydat se na cestu k hustým lesům, které nebyly tak snadno průchozí. Omezení obytného prostoru pouze na osadu a přírodní podmínky, v nichž jednotlivec není schopný přežít, významně ovlivnily sociální organizaci.⁷⁶ V pozdějších stadiích kultury, během druhé poloviny sedmého tisíciletí př. n. l., se do popředí mezi členy komunity dostala interakce. Chaos a libovůle byly vyloučeny a individuální přání dosažitelná pouze v případě, že zapadala do obecných cílů populace.⁷⁷ Pro získání potravin a stavebního materiálu na výstavbu domů bylo nutné se dostat ven z osad a vstoupit do světa plného nebezpečí. Každá tvrdohlavost mohla mít za následek vyloučení jedince ze všech společných akcí, např. skupinový lov či rybolov.

⁷⁴ Srejović 1969, 148

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid., 153

⁷⁷ Ibid.

Podle počtu příbytků a antropologických pozůstatků lze dospět k závěru, že původní komunity, které obývaly starší osady, se skládaly pouze ze dvou nebo tří rodin – v průměru tedy 15 členů.⁷⁸ Tento počet je zcela v souladu s velikostí nejstarších osídlení objevených na Lepenském Viru, Vlascu a Icoaně.⁷⁹ Malý počet členů způsobil ekonomické využívání území bezprostředně kolem osad, čímž zůstávalo hospodářství na úrovni mechanického sbírání ovoce a plodů.⁸⁰ Vzhledem ke skutečnosti, že počet obyvatel v průběhu staletí stoupal, to ostentativně dokazují změny velikosti osad fází Lepenski Vir II i Vlasac II a III, byli nositelé kultury konfrontováni s otázkou, jak řešit problém přelidnění jako přímý následek geografických faktorů. V Železných vrstech, která mají relativně malý výběr vhodných míst, nebylo možné vyřešit problém přelidnění jednoduchým posunem obyvatelstva (toto řešení bylo realizováno např. v nížinných oblastech). Avšak ekonomika založená na pouhém mechanickém sběru již nemohla uspokojit potřeby rostoucí populace. Kvůli tomu museli obyvatelé hledat jiné východisko, které by umožnilo alespoň dočasné a plánované přemístění její části. Řešením se stala realizace sezónních táborů a pochopení, že pomocí nich lze plně využít veškerý ekonomický potenciál. To tedy vedlo k postupnému zavedení usedlé mobilní ekonomie založené na rybolovu, lovu a sběru ovoce.⁸¹ Vývoj tohoto typu ekonomiky postupně vedl k jasně definované dělbě práce mezi obyvatelstvem a vytváření složitějších sociálních vztahů.⁸² Podle dokladů domestikace zvířat a pěstování rostlin je zřejmé, že některé části neolitického balíčku jsou již přítomné v pozdním období kultury.⁸³ V Lepenském Viru byly např. objeveny pozůstatky psů.⁸⁴ Na základě archeologického materiálu je jasné, že v posledních několika staletích trvání kultury byly výtobytky tzv. neolitické revoluce k dispozici pro všechny a také náležitě využívány.

4.3 Utváření životního prostoru

Poté, co nositelé kultury opustili jeskyně a následně zjistili, že se v okolí vyskytují dobré přírodní podmínky, začali budovat osady na nízkých terasách podél Dunaje.⁸⁵ Tyto terasy byly vhodným místem k životu z několika důvodů:

⁷⁸ Srejović – Babović 1983, 49

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ Srejović 1979, 67

⁸² *Ibid.*, 53

⁸³ Dimitrijević 2008, 10

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ Srejović 1979, 38

a) díky zeměpisné poloze (na jedné straně Dunaj a na druhé strmé kopce a hory poskytující přirozenou ochranu);

b) díky blízkosti jednoho nebo více zdrojů pitné vody.

Všechny lokality byly soustředěny do tří skupin – vzdálenost mezi dvěma osadami v rámci každé z nich nebyla nikdy větší než deset kilometrů.⁸⁶ Osady byly jakýmsi vlastním mikrosvětlem, ve kterém se musel najít prostor pro veškeré společenské a ekonomické aktivity obyvatel, náboženské obřady, pohřbívání atd. Sídliště kultury lze rozdělit do dvou skupin: *trvalá* a *sezónní* osídlení. Některé osady během doby trvání kultury měnily svůj charakter v závislosti na ekonomických podmínkách v určitém čase.⁸⁷ Architektura Lepenského Viru neznala obdélníkový tvar staveb a klasické svislé stěny.⁸⁸ Ve všech fázích bylo stavěno na základech blízkých dokonalému kruhu, trojúhelníku či lichoběžníku se šikmými stěnami a střechou, jež se opírá přímo o základy.

Představu o nejstarších obytných prostorech kultury lze získat z oblasti Vlasac. Zde totiž byly čtyři obytné budovy, které se datují do časně fáze lokality či Vlasac Ia.⁸⁹ Konstrukční základ tvořily přírodní lichoběžníkové nebo trojúhelníkové deprese (důsledek vlivu řeky na lokalitu). Všechny čtyři objekty mají základ kruhového nebo lichoběžníkového výstřižku pod úhlem 35 stupňů. Tato nejstarší stanoviště představují prototyp stavby, která se stala dominantním typem v mladších obdobích kultury, v horizontu odpovídajícímu fázím Lepenski Vir I a zejména II.⁹⁰ Starší období či proto-Lepenski Vir a Vlasac Ib je období, v němž registrujeme také výskyt ohnišť jako povinnou součást interiéru (později se objevují na všech lokalitách).⁹¹ Během mladšího období lze pozorovat dva evoluční směry. První reprezentuje nový typ domu s kultovním prostorem z fáze Lepenski Vir II,⁹² druhý poté skromnější domy bez novinek z fází Vlasac II a III, Icoana II a Schela Cladovei.⁹³

⁸⁶ Srejović 1979, 38

⁸⁷ *Ibid.*, 48

⁸⁸ *Ibid.*, 39

⁸⁹ *Ibid.*, 40

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ *Ibid.*

⁹² Srejović – Babović 1983, 51

⁹³ *Ibid.*

4.4 Náboženský rámec

4.4.1 Starší období

Transformace s rozvojem kultury jako celku začala opuštěním jeskyně a usazením na nízkých terasách blízko Dunaje. Navyklý způsob života z jeskyň, prostoru v podobě polokoule se šikmými stěnami a omezeným světlem, ovlivnil obyvatele v budování domů, které se v mnohém podobaly vnějšímu a vnitřnímu vzhledu jeskyně. Design a konstrukce základních obytných prostor naznačuje, že komunita nikdy nepřekonala dojem obydlí jako kopie jeskyň.⁹⁴ To nicméně neznamená, že lze stavební činnost redukovat na pouhou imitaci, jelikož její geometrická složitost naznačuje trend a touhou po vytvoření mnohem více funkčních smysluplných obytných prostorů. V důsledku malého počtu populace a jejího zaměření na řešení architektonických problémů neslo náboženství ve starší fázi kultury i nadále značnou podobnost s náboženstvím souběžných mezolitických populací středního Dunaje či střední Evropy.

Pokud k výše uvedeným charakteristikám populace přidáme ještě zavedený systém jednoduché ekonomiky je zcela zřejmé, že docházelo v této době k relativní stagnaci ve vývoji sociálních a náboženských vztahů. Proto neexistovala potřeba vytvářet větší a silnější sociální a náboženský rámec regulující náboženské, ekonomické a sociální vztahy mezi obyvateli. Bez prohloubeného společenského a náboženského systému není rozvinuté ani umění (viz níže).

4.4.2 Mladší období

Náboženský rámec mladšího období představuje vrchol a završení mnohostranného procesu formování náboženských myšlenek, které se projevily vytvářením významných soch z říčního kamene v období výstavby lichoběžníkových domů.⁹⁵ Jak je patrné z velikosti mladších osad kultury v období druhé poloviny 7. tisíciletí př. n. l. došlo v oblasti Železných vrat k demografické expanzi, a tím ke vzniku stále složitějších sociálních a ekonomických vztahů. Výsledkem byla existence jasně představy o pozici jednotlivce v rámci komunity a dělba práce, z níž pak vyplynula také sociální diferenciací (To lze pozorovat v několika hrobech individuů, která byla pohřbena jedinečným způsobem vsedě.)⁹⁶ Jak poukázala I. Radovanović, pro harmonizaci a synchronizaci všech výše uvedených aspektů bylo nutné

⁹⁴ Srejović 1979, 38

⁹⁵ Borić 2005, 38

⁹⁶ Srejović – Babović 1983, 50

populaci ideologicky sjednotit prostřednictvím jasného a viditelného náboženského rámce.⁹⁷ To se nositelům kultury také podařilo, jelikož kultura nezapadla do chaotické situace, ale naopak vykazovala známky kompletní organizace. Pouze taková společnost byla schopna vytvořit vysoce rozvinuté umění. Umění z mladší doby se svými fenomény bylo tedy neodmyslitelně spojeno s náboženstvím. Toto vše vyplývá z primárního postavení soch v domech hned za ohništěm uvnitř kultovního prostoru a ze skutečnosti, že sochy se objevují pouze na lokalitách s lichoběžníkovými domy.⁹⁸ Lichoběžníkové domy s kultovním místem měly sice stejný základní tvar jako obytné domy předchozí etapy, na rozdíl od nich se však uvnitř objevilo nové členění na obývací pokoj a kultovní prostor.⁹⁹ Ohniště je obklopeno velkými kamennými deskami a v jeho rámci jsou náboženské prvky: kamenné „stoly“, oltář a sochy.¹⁰⁰

Odpověď na otázku, proč v tomto období dochází k různým vývojovým směrům lokalit kultury, lze hledat v nových sociálních obrazech populace. U nalezišť, na nichž se vyskytovaly lichoběžníkové domy s kultovním prostorem a sochařství,¹⁰¹ lze předpokládat výraznější zájem obyvatel o nehmotné hodnoty. Lokality se skromnou architekturou a bez soch jsou naopak charakterizovány zvýšenou výrobou nástrojů. Lze zde tedy vyzorovat orientaci k lepšímu ekonomickému využití zdrojů bez velkých investic do „výroby“ nehmotných hodnot.

Zatímco ve starším období dominuje pohřbívání kolem lokality, v mladší etapě se hlavním místem pohřbu stává kultovní prostor uvnitř lichoběžníkových domů. To také ilustruje další ze změn náboženského rámce – nyní se kultovní část domu stává ústředním bodem pohřebního rituálu. Jestliže tedy vnímáme zrod člověka jako zvnitřnění náboženského rámce (uvedením ženské mandibuly či plastiky zobrazující pochvu v rámci kultovního místa), pak musíme hovořit o „svatosti“ kultovního prostoru.¹⁰² Protože se tedy v domě uskutečňoval „svatý akt“ zrození člověka, měl tu být také realizován akt jeho zániku, pohřbení. Tato teorie je podpořena skutečností, že k návratu hrobů mimo domy dochází ve fázi transformace,

⁹⁷ Borić 2005, 46

⁹⁸ Srejšović – Babović 1983, 52

⁹⁹ *Ibid.*, 51

¹⁰⁰ *Ibid.*, 59

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² *Ibid.*

v době pomalého klesání náboženského rámce; v době, kdy se v ekonomice začaly objevovat první úspěchy neolitické revoluce.¹⁰³

Časová osa přijetí úspěchů neolitické revoluce dokazuje, že náboženský rámec těchto závěrečných staletí mezolitického života představuje konzervativní sílu, která podporuje stávající ekonomické a sociální vztahy. Nálezy domestikovaných zvířat, pyl z pěstování rostlin, fenomén pohřbených jedinců, jejichž strava byla založená především na fauně, to vše nasvědčuje tomu, že neolitické prvky byly sice přítomny, ale dlouho zůstávaly ve stínu současného sociálního rámce.¹⁰⁴ Na konci transformační fáze však dochází k jeho rozpadu, což lze poznat i z archeologického kontextu, ve kterém se pěstování rostlin stává dominantním ekonomickým vzorem; zároveň mizely monumentální sochy a lichoběžníkové domy.¹⁰⁵ Srejović se se pokusil nabídnout vysvětlení, podle kterého náboženský rámec se rozpadá v době, kdy nejlepší novinky tzv. neolitické revoluce přišli do rukou lidí, pro které stávající sociální rámec nebyl důležitý, jelikož měli zájem o co největší využití vymožeností neolitické revoluce.¹⁰⁶

4.5 Umění

Umělecké památky, které po sobě zanechali obyvatelé Železných vrat, byly v centru zájmu archeologické vědy, neboť umění kultury nesouhlasí s dominantní mezolitickou formou uměleckého projevu jiných souběžných evropských populací. Během sedmého tisíciletí př. n. l. dosáhlo sochařství v Železných vratech uměleckého vrcholu v podobě významných soch. V jiných oblastech Evropy naopak umělecký projev zůstával na úrovni jednoduchých rytin.¹⁰⁷

Přestože umění Lepenského Viru představovalo jedinečný jev v Podunají, mělo své kořeny v dávné pravěké minulosti. Střední Dunaj, v jehož centru je území obsazené kulturou, byl od starší doby kamenné osídlen a pravděpodobně i umělecky aktivní. Na lokalitě Erdu, jež se datuje do periody 50 000–30 000 př. n. l., byl nalezen říční štěrk, plochý a černý, na kterém lidská ruka vyřezala dvě paralelní linky.¹⁰⁸ Mnozí archeologové však byli skeptičtí ohledně interpretace linek jako umělecké tvorby. To vše vyplynulo z archaické představy, že kulturu

¹⁰³ Srejović – Babović 1983, 59

¹⁰⁴ *Ibid.*, 60

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ *Ibid.*, 9

¹⁰⁸ *Ibid.*, 24

a smysl pro krásu lze očekávat pouze u rozvinutých kultur. Objev kultury Lepenského Viru a jejího umění ukazuje, že není definováno ani antropologickým typem, ani časem.

Štěrka zůstala hlavním materiálem pro výrobu nástrojů a uměleckých předmětů populací středního Dunaje v časovém rozmezí 18 000–11 000 př. n. l.¹⁰⁹ V tomto období se v prostoru středního Dunaje v důsledku pohybu obyvatel a přímého kontaktu s nositeli kultury pozdního Magdalénienu vyvinuly dvě kultury: *progresivní* a *konzervativní* a pokračující umění založeném na říčním štěrku.¹¹⁰ Kultura progresivní s novými prvky je patrná z nálezů pocházejících z lokality Cuina Turcului v Rumunsku. Na tomto místě z období 10 650 až 10 100. př. n. l. byly objeveny geometricky ozdobené (rozličné linie, meandry, proužky atd.) zcela nové umělecké formy z kamene a kostí.¹¹¹ V důsledku přírodních proměn na konci poslední doby ledové se život evropských populací mění. Během tohoto období umění mladého paleolitu pomalu končilo včetně umění reprezentovaného nálezy z Cuina Turcului.¹¹² Jak dokazují štěrky z jeskyně Klimenta II, byli od období 9. tisíciletí př. n. l. obyvatelé středního Dunaje opět stále více nakloněni k místnímu umění z tohoto materiálu. Srejović štěrka jako základní materiál pro vyjádření uměleckých nápadů od nejstaršího období interpretoval jako indikátory jeho „svatosti“ v kulturách středního Dunaje.¹¹³ Ze starší fáze kultury pocházejí předměty zdobené rytím a několik štěrků se stopami okru.¹¹⁴ Zatímco předměty zdobené rytím nevykazují žádnou inovaci nebo rozdíly ve vztahu k jiným kulturám, zdobené štěrky s okrem a jejich postavení na určitá místa v domě představují jev, s nímž se nelze setkat v žádné jiné souběžné evropské kultuře. Z Vlasace například pochází nález barevného červeného štěrku.¹¹⁵ Tento a podobné nálezy z Lepenského Viru jsou dokladem pomalého rozvoje umění s vrcholem v podobě monumentální plastiky na konci raných fází kultury (a po konečném řešení otázek týkajících se obytného prostoru).

Sochy představují poměrně velkou skupinu archeologických nálezů. Celkem bylo odkryto 53 exemplářů patřících do třech základních forem: *zdobené*, *akónické* a *figurální*.¹¹⁶ O významu *zdobených* a *akónických* soch se lze jen dohadovat. Avšak díky *figurálním* exemplářům lze lépe uchopit sociální, ekonomické a náboženské nahlížení na umění kulturou samou.

¹⁰⁹ Srejović – Babović 1983, 59

¹¹⁰ *Ibid.*, 25

¹¹¹ *Ibid.*

¹¹² *Ibid.*, 31

¹¹³ *Ibid.*, 56

¹¹⁴ *Ibid.*, 35

¹¹⁵ Srejović 1979, 60

¹¹⁶ Srejović – Babović 1983, 105

Představy o nejstarších figurálních plastikách můžeme získat ze skulptur „Sirena“ a „Adam“, u nichž je vytvořena pouze hlava se silnými orbitálními oblouky, specifickým nosem a ústy.¹¹⁷ Sochy další fáze mají zjednodušený styl. Aby se zabránilo stínům, jak si lze všimnout ze soch, které jsou pojmenované jako "Vrač", "Hronos", "Skulptura", "Lady of Lepenski vir" a "Rodonačelnik" tělo již není reprezentované, ale pouze hlava.¹¹⁸ V tomto období docházelo k šíření tématu figurální plastiky zahrnující zvířecí hlavy; pouze ryby bývaly zobrazované jako celek.¹¹⁹ Do konce fáze Lepenski Vir I umění pomalu ustupovalo, jelikož na jejích sochách nejsou téměř žádné rozeznatelné stopy a prvky zobrazovaných postav.¹²⁰ Oživení soch přichází v době Lepenského Viru II. Poprvé se zřetelně objevují části těla, např. nohy nebo páteř.¹²¹ Kromě zobrazování těchto částí je důležité zmínit také směr úst. Ty byly zdobeny/tvořeny tak, aby celá postava vypadala smutně či nemocně. Výše uvedené prvky jsou viditelné na sochách „Praroditeljka“, „Danubis“ a „Praotac“. Jedinečnost skulptury „Vila“ je ukryta ve figurálních a zdobených motivech formy.¹²²

První výklad figurálních soch podal profesor Srejšović, jenž předpokládal, že sochy Lepenského Viru prezentují autochtonní produkt mezolitické populace Železných vrat. Zároveň tvrdil, že jsou neoddelitelně spojeny se sakrální architekturou transformační fáze s cílem harmonizování úzkého a přeplněného prostoru soutěsky.¹²³ Pro Srejšoviće nejstarší figurální scény zobrazené na například sochy „Adam“ představují první posvátné ikony, které svým napjatým výrazem ve tváři, zda se, měli silný emocionální účinek a nechávali obrovský dojem na diváka.¹²⁴ Sochy mladší fáze naopak popisuje jako groteskní masky symbolizující smrt a zároveň představující dokonalý odraz umírající kultury.¹²⁵ Přestože Borić párkrát zmiňoval, že profesor Srejšović nikdy nepřijal možnost podobnosti soch a ryby v Dunaji,¹²⁶ lze v jeho práci z roku 1982 nalézt tvrzení, že sochy z mladší fáze představují jakési hybridní bytosti – spojení člověka a ryby. To má poté tedy reprezentovat jasný odraz významu Dunaje v každodenním životě kultury.¹²⁷ Srejšović celý příběh uzavřel myšlenkou, že Dunaj jako hlavní téma tradičního uměleckého výrazu činil umělecké sochy jakýmsi prvními živými

¹¹⁷ Srejšović – Babović 1983, 105

¹¹⁸ *Ibid.*, 105

¹¹⁹ *Ibid.*, 54

¹²⁰ *Ibid.*, 55

¹²¹ *Ibid.*

¹²² *Ibid.*

¹²³ *Ibid.*, 56

¹²⁴ *Ibid.*, 54

¹²⁵ *Ibid.*

¹²⁶ Borić 2005, 48

¹²⁷ Srejšović – Babović 1983, 59

bytostmi z vody představující předky lidí. A možná i vše stávající je ve skutečnosti výsledkem hlubokého přemýšlení o genezi, z něhož o několik tisíc let později čerpali první filozofové Hérakleitos a Tale.¹²⁸ Srejović dále kromě pojmenování figurálních soch podal také vlastní výklad geometrických arabesk na ozdobných sochách: uzavřené arabesky jako symbol ženy; otevřené jako symbol mužů.¹²⁹ Z jeho výkladu je patrné, že jejich korelace na sochách skutečně představuje a zdůrazňuje oslavu oplodnění a porodu.¹³⁰

I. Radovanović jako první v archeologii propojila sochy Lepenského Viru s ekonomickým aspektem života u Dunaje.¹³¹ Její teorie, že ryba z oblasti ekonomiky postupně přešla do oblasti ideologie nebo náboženství,¹³² je podpořena také skutečností, že Dunaj a rybaření vždy hrály důležitou roli v každodenním životě nositelů kultury. To je patrné i z výsledků izotopových analýz (viz kapitola „Výsledky přírodovědeckých analýz“). Zmíněnou teorii podporují výsledky arheozoologického průzkumu, který byl proveden na Lepenském Viru. Výsledky ukázaly, že zvláštní pozornost je věnována typu ryby „Huso huso“, který patří do rodů jeseterů a zároveň šlo o dominantním lovený druh ryby.¹³³ Anatomické prvky ryb jsou nejlépe viditelné na soše „Danubis“.

Obrázek 2. ryba „Huso huso“¹³⁴

¹²⁸ Srejović – Babović 1983, 59

¹²⁹ *Ibid.*, 90

¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ Radovanović 1997, 2

¹³² *Ibid.*

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ Borić 2005, 46

Borić výše uvedené tvrzení okomentoval tím, že vztah mezi sochou a typem „Huso huso“ je hlubší než jen vnější podobnost.¹³⁵ Ve svém článku podal antropologickou teorii, podle které sochy skutečně představují metamorfózu zesnulého do hybridní bytosti (směs lidského těla a ryby „Huso huso“).¹³⁶ Jako hlavní argument předkládá skupinu hrobů, v nichž byly hlavy zesnulých otočené směrem podél proudu řeky Dunaj.¹³⁷ Do přímé souvislosti s nimi poté dával Borić sochy objevené v jejich blízkosti. Dále tvrdil, že typ plastiky uložený vedle osoby v hrobě byl vybírán vždy v závislosti na věku pohřbeného člověka a etapě sociální zralosti, z čehož pak vycházela možnost/nemožnost dostat se do procesu metamorfózy.¹³⁸ Nálezy ukazují, že vedle novorozenců žádná socha nikdy objevena nebyla. U dětských hrobů se nacházely sochy zobrazující pouze „rybí“ hlavu se zavřenýma očima, u starších osob poté sochy s odlišnými fyzikálními vlastnostmi a otevřenýma kruhovýma očima.¹³⁹ Z tohoto uspořádání plastik lze tedy dospět k závěru, že obyvatelé Lepenského Viru novorozence nikdy nepovažovaly za členy komunity, a proto ani nebyly pohřbívány se sochami.¹⁴⁰ Objevení soch u dětských hrobů dokazuje, že děti byly považovány za členy komunity, ale z důvodu nízkého věku nedosáhly nikdy stadia sociální zralosti.¹⁴¹ Proto byly jejich sochy stále a vždycky tvořeny se zavřenýma očima – naznačení neschopnosti projít procesem metamorfózy.¹⁴² Sochy s odlišnými fyzikálními vlastnostmi reprezentují podle Boriće přesvědčení, že starší osoby prošli kompletní proměnou a stali se „rybím předkem“.¹⁴³ Sochy s výhledem na Dunaj interpretoval jako přiznání konce procesu metamorfózy.¹⁴⁴ Protože se doba výskytu „hybridní soch“ shoduje s časovým výskytem prvního materiálu neolitického původu, uvádí Borić nakonec, že v průběhu zahájení změn na Lepenském Viru, začali nositelé na lokalitě zdůrazňovat vztah a afekci ke svému způsobu života skrz plastiku.¹⁴⁵

¹³⁵ Borić 2005, 65

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ *Ibid.*, 59

¹³⁸ *Ibid.*

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ *Ibid.*

¹⁴¹ *Ibid.*

¹⁴² *Ibid.*, 61

¹⁴³ *Ibid.*

¹⁴⁴ *Ibid.*

¹⁴⁵ *Ibid.*

4.6 Narození a smrt

Od nejstarších období lidských dějin byly klíčovým faktorem pro přežití druhů a populací procesy vedoucí k úspěšnému porodu nových potomků. Na základě aktuálních zjištění archeologických a antropologických výzkumů lze vyvodit, že paleolitické komunity kvůli strádání, častým migracím a nepříznivým přírodním podmínkám nebyly schopny generovat optimální přirozený růst populace, který by přispěl ke zvýšení počtu obyvatel.¹⁴⁶ Pohyboval se na minimální úrovni zajišťující přežití populace. Naopak mezolitickým a neolitickým společnostem se dařilo dostat do optimálního přirozeného růstu.¹⁴⁷ Pokud jde o oblast Železných vrat, byla témata narození a porodu pouze okrajovou záležitostí zkoumání archeology.¹⁴⁸ Stefanović byla zcela první, kdo analyzoval archeologický materiál z doby kolem roku 7 500 a 6 300–5 500 let př. n. l. Na základě výsledků badání přišla ke dvěma závěrům: a) ženy Lepenského Viru rodily v domech; b) domy byly vytápěny z vnitřní strany. To pravděpodobně mohlo poskytnout dobré postnatální podmínky, které umožnily vysokou úroveň přežití novorozenců.¹⁴⁹

Jediný archeologický nález, na jehož základě mohou archeologové alespoň částečně určit místo narození, byly kosterní pozůstatky dětí nalezených v domech na Lepenském Viru a Vlasaci.¹⁵⁰ Na Vlasaci je podle výsledků nejnovějších analýz identifikováno 26 hrobů, v nichž byly pohřbeny novorozenci.¹⁵¹ Počet dětských hrobů je na Lepenském Viru dnes stanoven na 41.¹⁵² Toto velké množství hrobů a jejich umístění pod podlahou domů vedlo archeology k závěru, že ženy určitě rodily v domě (jiná možnost se zdá nepravděpodobnou). V rámci každého obytného prostoru na Lepenském Viru bylo objeveno ohniště, které se muselo nějakým způsobem zahřívát.¹⁵³ Nedostatek stop popela a přítomnost pozůstatků spáleného vápence poukazuje na možnost, že tyto kameny byly nejdříve ohřívány před domem, poté dávány do ohnišť. Podle některých analýz zahřívání vápence až na teplotu 100 °C mohlo vnitřní teplotu domu udržovat na 20–30 °C.¹⁵⁴ To bylo velmi podstatné pro přežití novorozence a celkový úspěch porodu. (Pokud se totiž narození uskuteční v teplotně nestabilním prostředí, může teplota novorozence v prvních 15–20 minutách klesnout až na

¹⁴⁶ Stefanović 2006, 159

¹⁴⁷ *Ibid.*

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ *Ibid.*, 160

¹⁵⁰ *Ibid.*

¹⁵¹ Boric – Stefanović 2003, 528

¹⁵² *Ibid.*

¹⁵³ Stefanović 2006, 160

¹⁵⁴ *Ibid.*, 161

2 či 4 °C.) Z výše uvedených faktů na základě archeologických výzkumů kultury lze tvrdit, že její nositelé již ve velmi časných fázích pochopili roli teplého a bezpečného prostředí pro přežití novorozence, a tím i celé populace.

Existuje více než pět set pohřebišť z mezolitu a raného neolitu na obou stranách Dunaje v Železných vratech.¹⁵⁵ Z uvedeného počtu bylo objeveno Na Vlasaci 87 hrobek, na Lepenském Viru 134, na Padini 37 a v rumunské lokalitě Schela Cladovei kolem 20.¹⁵⁶ Vzhledem k fyzickému oddělení osad z okolního prostředí všechny objevené hroby dokazují, že po převážnou část trvání kultury její nositelé pohřbívali své mrtvé v rámci sídlišť (převážně kolem domů) nebo v jejich bezprostřední blízkosti. Malý počet objevených hrobů vede také k závěru, že představuje jen malou část obyvatel kultury.¹⁵⁷ Jak a kde byli pohřbeni další členové kultury (společenství) není zřejmé (neexistují dostatečné informace). Obyvatelé Lepenského Viru a dalších lokalit běžně používali tři základní rity, tedy *inhumaci*, *inseneraci* a *sekundární pohřby*.¹⁵⁸ *Inhumace* byla praktikovaná v průběhu celého trvání kultury a je nejčastějším obřadem. Orientace (umístění) hrobů nikdy nebyla určena v opravdovém slova smyslu. Během starších fází byli mrtví pohřbeni zejména u domů nebo přímo vedle nich, zatímco během mladších fází hlavní místo pohřbívání bylo bezprostředně kolem ohnišť pod podlahou.¹⁵⁹ V době výstavby lichoběžníkových domů s kultovním prostorem – během transformační fáze byli mrtví vždy umisťováni za ohništěm, mezi oltářem a sochami.¹⁶⁰

Na lokalitách Vlasac a Lepenski Vir byly objeveny také 4 zvláštní hroby mužů, kteří byli položeni vsedě. Jde o jedinečný objev na celém území západního Balkánu.¹⁶¹ Ve všech 4 případech byl zemřelý uložen v pyramidové struktuře z hrubého šterku mající stejný tvar jako lichoběžníkové domy obce.¹⁶² Spalování zesnulých bylo dosud zdokumentováno pouze na Vlasaci v několika hrobech.¹⁶³ Pouze v lokalitách Vlasec a Schela Cladovei byl zaznamenán zvyk posypání kostí červeným okrem.¹⁶⁴ V průběhu starších etap se praktikovalo zcela úplné překrytí zesnulých okrem, během mladších fází byly překrývány jen části těla,

¹⁵⁵ Boirć – Stefanović 2003, 527

¹⁵⁶ *Ibid.*, 528

¹⁵⁷ *Ibid.*

¹⁵⁸ Srejović 1979, 49

¹⁵⁹ *Ibid.*

¹⁶⁰ *Ibid.*

¹⁶¹ Srejović – Babović 1983, 50

¹⁶² *Ibid.*

¹⁶³ Srejović 1979, 51

¹⁶⁴ Radovanović 1997, 1

především pánevní části žen a dětí.¹⁶⁵ *Sekundární a částečné pohřby* se uskutečňovaly ve všech fázích kultury, zvláště během mladších etap. V průběhu starších fází byly částečné pohřby četnější než sekundární, proto byly pohřbívány pouze lebky a spodní čelisti zemřelých.¹⁶⁶ V průběhu následujících vývojových a časových epoch se začalo realizovat pohřbívání i ostatních částí těl, například kosti ruky nebo nohy.¹⁶⁷

¹⁶⁵ *Radovanović 1997, 1*

¹⁶⁶ *Srejović 1979, 51*

¹⁶⁷ *Ibid.*

5 Průběh neolitizace Balkánu

5.1 Mobilita a migrace neolitiků – neolitizace Balkánu

Přestože i v současnosti existují mezi badateli různé pohledy na procesy neolitizace, většina z nich souhlasí s myšlenkou, že první neolitické společnosti jižní Evropy a Balkánu mají své počátky v neolitických komunitách západní Asie. Výsledky matematických modelů ukázaly, že hlavním mechanismem šíření neolitu byla difuze či migrace neolitických společností.¹⁶⁸ Původ neolitu a jeho následné šíření přes oblast Středoziemního moře a Balkán lze nalézt v oblasti Levantu. Znalosti o procesu neolitizace Balkánského poloostrova se v archeologických diskuzích vždy odvíjel od poznatků z oblastí egejského pobřeží či užšího Balkánu. Uvnitř těchto oblastí lze sledovat celkovou chronologickou neolitickou sekvenci, jež začíná kolem roku 6 000 př. n. l. s horizonty Sesklo, Karanovo I, Kremikovci, Starčevo, Criş a Kőrös.¹⁶⁹ Ze zmíněného období na celém Balkánském poloostrově (včetně egejské oblasti) existují stovky osad sdílející velmi podobné materiální prvky: keramiku s bílou a červenou inkrustací, trojúhelníkové či obdélníkové nádoby, kostěné lžíce, velké pazourky, atd.¹⁷⁰

S výjimkou sídel podél pobřeží Egejského moře začínají všechny osady uvedeným horizontem bez zatím objevených starších kompletních neolitických vrstev. Dodnes se archeologové nemohou shodnout, co se ve skutečnosti událo před vznikem řečeného horizontu, a také kdy a za jakých kulturních fází přišli původní neolitičtí migranti. Ačkoliv toto vše ještě zůstává nezodpovězenou otázkou, současně existuje stále více důkazů o výskytu kulturních etap předcházejících Sesklo, Karanovo I a Starčevo či Proto-Sesklo a Proto-Starčevo na západním Balkáně a monochromatická fáze v Bulharsku.¹⁷¹

I přes nepotvrzenou existenci tohoto kulturního horizontu lze na základě archeologických výzkumů širší oblasti východního Středomoří a Balkánu s velkou jistotou hovořit o dvou větších migračních trasách neolitických společností směrem k Balkánu. Během posledních dvou desetiletí byly získány nové údaje z před-keramických neolitických lokalit na Kypru z počátku devátého tisíciletí před naším letopočtem. Ty potvrdily existenci významného námořnictví časně neolitických populací ve Středozemním a Černém moři.¹⁷² Objevená materiální kultura neolitických lokalit z období 7 300–5 700 př. n. l. v Řecku, západním

¹⁶⁸ *Pinhasi – Fort – Ammerman 2005, 2225*

¹⁶⁹ *Özdoğan 2013, 2*

¹⁷⁰ *Ibid.*

¹⁷¹ *Todorova 2003, 85*

¹⁷² *Özdoğan 2013, 3*

Turecku a oblasti Jaderského moře (Zelena pečina, Ravliča pečina, Grapčeva špilja...) potvrdila přítomnost aktivní námořní trasy přes Egejské moře a severní Středomoří. (Ukazatelem této expanze je tzv. „impresso“ keramika.) Uvedená trasa byla omezena pouze na oblasti kolem pobřeží a údolí blízkých řek. Druhá, v kontextu zkoumání kultury Lepenského Viru a neoliticko-mezolitických kontaktů, důležitější trasa vedla přes vnitřní či centrální části Balkánu. Kdy přesně pohyb touto trasou začal, zůstává dodnes předmětem diskuze. Přesto je zřejmé, že sousední oblasti egejského pobřeží a západního Turecka byly osídleny neolitickými komunitami kolem roku 7 000 př. n. l. Důkazem jsou např. naleziště Ulucak, Ege Gübre a Keçi Çayırı¹⁷³, v nichž byly objeveny důkazy lokální zemědělské aktivity a výroby jednoduché keramiky.¹⁷⁴ Tyto lokality jsou dále charakterizovány budovami z bláta nebo bláta s červenými omítkami.

Zda (a v jakém rozsahu) byla migrace během tohoto období rozšířena na celý Balkán, není zřejmé. Pohyb neolitických komunit na západě nebyl okamžitou událostí, ale s postupným nárůstem trval až do roku 6 400 př. n. l. V uváděné době se migranti dostali k Marmarskému moři, a poté dále podél údolí řeky Sakarya až do oblasti severního Balkánu a Dunaje. Toto vše lze vypožorovat z lokalit jako je například Koprivets v Bulharsku. Předpokládá se, že přibližně kolem roku 6 200 př. n. l. začíná nová a progresivnější migrace, jejíž počátky lze sledovat ve východních oblastech centrální Anatólie.¹⁷⁵ K tomuto migračnímu horizontu patří kultury Karanovo I, Sesklo a Starčevo (viz tab. 6) – všechny propojené novými neolitickými prvky. Protože je možné zaznamenat jednotné složení celé sekundární neolitické migrace na rozsáhlém území, lze tvrdit, že expanze byla poměrně rychlá. Ačkoli se tedy neolitické migrace odehrávaly různými způsoby a v několika vlnách, lze vždy sledovat přítomnost neolitického balíčku a časně neolitického způsobu života na širším území centrálního Balkánu a centrálního Srbska v období 6 250 př. n. l. Později lze migrační tendence prokázat časně neolitickými lokalitami, například Grivac, Blagotin a pravděpodobně i nově objevenou neolitickou megalopoli Drenovac, která se nachází několik kilometrů od dnešního města Paraćin v centrálnímu Srbsku a další (viz tab. 7)

¹⁷³ Özdoğan – Başgelen 2007, 65

¹⁷⁴ Thomas P. Leppard 2014, 487

¹⁷⁵ Özdoğan 2013, 6

Fáze	Fáze keramiky	AMS data (př. n. l.)	Balkánsko-anatolský kulturní komplex	Karpatsko-danubijský kulturní komplex
LV I/1	-	-	Azanbegovo Proto-sesklo	-
LV I/2	LV IIIa1	6380 - 5970		Azanbegovo Ib
LV I/3				
LV II	LV IIIa2	6010 - 5810	Azanbegovo Ic Gura Baciului	Starčevo Ila
LV IIIB	LV IIIb	5720 - 5500	Azanbegovo II	Starčevo IIb

Tabulka 6: Komparativní příkaz fází Lepenského Viru a souběžných neolitických komplexů¹⁷⁶

Železná vrata					
Lepenski Vir 6240 – 5845 (20 vzorků ze zvířecích kostí) 6216 – 5746 (9 vzorků z lidských kostí)	Padina 6410/6090 – 5786/5575 (data z vzorků z lidských a zvířecích kostí)	Vlasac 6232 – 6018 5850 - 5730 5780 – 5640 (3 vzorky z lidských kostí)	Hajdučka Vodenica 6410 – 6096 6368 – 6068 6361 – 6050 (3 vzorky z lidských kostí)	Velesnica 6215 – 6020 6020 – 5845 (5 vzorků z lidských kostí)	Ajmana 6214 – 6008 6030 – 5842 (2 vzorky z lidských kostí)
centrální Srbsko					
Starčevo Grad 5900 – 5300	Medurač 6210 - 6040	Drenovac 6000	Blagotin 6430 – 6260 6220 – 6020 (3 vzorky ze zvířecích kostí)	Banja 6030 – 5810	Grivac 6220 - 6030

Tabulka 7: Komparativní příkaz absolutních dat (př. n. l.) z oblasti Železných vrat a centrálního Srbska¹⁷⁷

5.2 Modely neolitizace v souvislosti s Lepenským Virem

Na začátku 20. století americký archeolog James Henry Breasted popularizoval teorii „úrodného půlměsíce“ nabízející odpovědi na otázky související s přechodem od mezolitu k neolitu. Její hlavní myšlenkou je představa, že pouze prostor jihozápadní Asie má přírodní podmínky pro pěstování rostlin a zvířat, tudíž představuje jediné možné jádro a zdroj

¹⁷⁶ Radovanović 2006, 113

¹⁷⁷ Starović – Bogosavljević Petrović 2016, 12

neolitické revoluce.¹⁷⁸ Ačkoliv profesor Srejović po objevu kultury přemýšlel o možnosti existence původní evropské neolitické revoluce v Železných vrtech,¹⁷⁹ dnes je tato teorie zcela odmítnuta.

Archeologové v posledních desetiletích zkonstruovali mnoho různých modelů, jež se věnovaly příchodu výdobytků neolitické revoluce na evropský kontinent. Nejpopulárnějšími se v průběhu času staly dva z nich:

- a) první prezentuje migraci jako expanzi neolitické populace či zemědělců z jejich původního území; tento model byl zpracován archeology Ammermanem a Cavalli-Sforzem;¹⁸⁰ hlavní myšlenkou je skutečnost, že neolitické populace na východě měly demografickou převahu nad domorodými komunitami lovců a sběračů, a proto jejich demografická expanze kompletně nahradila místní mezolitickou populaci;¹⁸¹ v průběhu času došlo k jeho značné kritice mnoha archeology, kteří tvrdili, že v případě platnosti tohoto modelu by oblast jihozápadní Asie měla představovat jakýsi „demografický tank“, ze kterého první zemědělci zaplavili celou Evropu – pro to však neexistuje žádný důkaz; jiný protiargument vyvrací model doklady typu: obyvatelé z východu neznali a neměli žádný způsob, jak zjistit evropské klimatické podmínky pro pěstování obilí dobře známé však místním mezolitickým populacím; je tedy velmi nepravděpodobné, aby přesun z mezolitu k neolitu v Evropě proběhl bez participace těchto populací.
- b) druhý model je založen na přijetí novinek neolitické revoluce ze strany mezolitické populace.

Od sedmdesátých let 20. století se s kritikou *difúzního* modelu naopak stává populárním tzv. *hraniční*, neboli „*frontier*“ model. Pohyb populací a interakce v rámci hraničních zón mezi mezolitickými a neolitickými populacemi podle něho vede k postupnému přijetí části neolitického balíčku. V průběhu devadesátých let 20. století je *hraniční* model přijímán předními archeology a dodnes je stále aktuální. Kritici se domnívají, že stanovená pevná hranice mezi mezolitiky a neolitiky výrazně zjednodušuje rekonstrukci minulosti.¹⁸²

¹⁷⁸ Srejović 1979, 73

¹⁷⁹ *Ibid.*

¹⁸⁰ Rokšadić 1999, 24

¹⁸¹ *Ibid.*

¹⁸² Borić 2002, 1036

V souvislosti se studiem mezoliticko-neolitického přechodu v oblasti Železných vrat byl problém časového definování kultury od počátku aktuální. V prvních letech po objevu kultury se vyskytly různé interpretace Lepenského Viru, v nichž byla kultura popisována jako proto-paleolitická, mezolitická či mezolitická a zároveň časně neolitická.¹⁸³ Následné analýzy materiálů v kombinaci s využitím současného moderního AMS datování dokládají, že kultura jako celek existovala od raného mezolitu, přes tzv. pozdní mezolit a přechodnou fázi/fázi lichoběžníkových domů do středního neolitu; celkově tedy od let 9 500 do 5 500 př. n. l.¹⁸⁴ Pro vysvětlení nejproblematictějšího období let 6 300–5 500, tedy etapy lichoběžníkových domů, v jejímž rámci docházelo k postupnému akceptování neolitického balíčku, zvolili někteří archeologové model *difúze*. Za důkaz svého tvrzení pak považovali několik časně neolitických ihumací ve fetálním stavu.¹⁸⁵ Ačkoliv tyto výsledky otevřely prostor pro diskuzi o možném nahrazení mezolitických populací neolitickými, *difúzní* model zůstává i nadále nepravděpodobný, neboť přijetí neolitických vymožeností byl proces, který trval několik století. Jde tedy o proces, jenž začal kolem roku 6 300 př. n. l. (postupné pěstování rostlin, neolitická keramika, broušená industrie) a skončil přibližně kolem roku 5 900 př. n. l. úplným akceptováním neolitického balíčku.¹⁸⁶ Je důležité zmínit, že výzkumy na Lepenském Viru neprokázaly žádné známky násilného zničení.¹⁸⁷

Na základě výše uvedených znalostí o neolitické revoluci jako dlouhodobém procesu se archeologové zkoumající kulturu od osmdesátých let 20. století orientují na *hraniční* model. V průběhu času byly zpracovány různé variace (navržené prominentními archeology) se společnou základní myšlenkou: místní mezolitické obyvatelstvo soutěsky se mísilo a obchodovalo s mobilními neolitickými komunitami mimo prostor rokle. Šlo o komunity přijímající neolitické novinky krátce před prvním kontaktem s mezolitiky¹⁸⁸ a interpretující časně neolitickou keramiku a broušenou industrii v lichoběžníkových domech jako produkt výměny idejí/výrobků s neolitickými populacemi.¹⁸⁹

Jednou z hlavních kritik tohoto modelu je otázka, jak jsou jím vysvětlovány kontakty mezi populacemi, neboť úplná společenská separace (mimo obchod) mezi neolitiky a mezolitiky nerespektuje mikro-historickou složitost. Ta totiž byla nedílnou součástí transformace. Dále

¹⁸³ Roksadić 1999, 15

¹⁸⁴ Borić – Dimitrijević 2007, 69

¹⁸⁵ *Ibid.*, 67

¹⁸⁶ *Ibid.*, 69

¹⁸⁷ Srejović 1969, 139

¹⁸⁸ Borić 2002, 1037

¹⁸⁹ *Ibid.*

tento přístup ignoruje změny, které se udály na mikro úrovni po výskytu prvních neolitických prvků.¹⁹⁰ Neexistence shody v užití hraničního modelu pro správný přístup interpretace kontaktů na území Balkánského poloostrova je doprovázena nejednoznačností v oblasti terminologie mezolitických populací. I. Radovanović je přesvědčena,¹⁹¹ že bez ohledu na chronologický a kulturní časně neolitický kontext, ve kterém se rozvíjí mezolitické populace fáze lichoběžníkových domů, je stále nutné řadit je do mezolitu kvůli existenci jasné kontinuity s předchozí mezolitickou tradicí a dominantním druhem ekonomiky vázané na rybaření.¹⁹² V rozporu s tímto názorem je výklad Boriće, podle něhož má historický kontext zásadní význam pro pochopení kultury. Proto je vhodné, aby komunita byla, zejména v transformační fázi, přidána do rámce časně neolitického.¹⁹³

¹⁹⁰ Borić 2008, 19

¹⁹¹ Radovanović 2006, 120

¹⁹² *Ibid.*

¹⁹³ Borić 2008, 17

6 Neolitické společnosti v regionu Železných vrat

Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, nejbližší koncentrace známých raně neolitických osad souběžných s Lepenským Virem, Padinou či Vlasacem lze nalézt na západě, v údolí řeky Moravy v centrálním Srbsku. V roce 2004 byl ve spolupráci mezi Univerzitou v Cambridgi a Univerzitou v Bělehradu zahájen projekt „Pravěk severovýchodního Srbska“ v čele s významnými srbskými archeology Dušanem Borićem i Milošem Jevtićem.¹⁹⁴ Cílem projektu se stalo shromáždění co nejvíce nových informací o přechodu k neolitu a případně odkrývání nových, lokalitám kultury Lepenského Viru bližších, časně neolitických nalezišť.¹⁹⁵ Původním plánem terénního výzkumu byl průzkum známých i neznámých jeskyň s cílem objevit nové mezolitické a časně neolitické vrstvy.¹⁹⁶ Po povrchovém vyhledávání do té doby známých jeskyň a testovacích výkopech ve dvou dříve neznámých jeskyních v roce 2004 a 2005 nebyly odhaleny žádné nové vrstvy.¹⁹⁷ Úspěchem projektu v roce 2004 však bylo odkrytí první a zatím i jediné „open-air“ časně neolitické lokality v soutěsce – Aria Babi, která se nacházela pouhých několik set metrů nad Lepenským Virem (na kopci Košo).¹⁹⁸ Dušan Borić se svým týmem na lokalitě hned zpočátku našel typické žluté pazourky s bílými skvrnami.¹⁹⁹ Tento typ je známý také jako balkánský pazourek pocházející pravděpodobně ze severního Bulharska; zároveň je jedním z hlavních rysů časného neolitu centrálního Balkánu. Následnými vykopávkami byla odkryta také keramika typu Starčevo – časný/střední neolit.²⁰⁰

Aria Babi byla definována jako kompaktní lokalita s mělkou stratigrafií, přibližně 40–60 cm hlubokou.²⁰¹ Nebyla však nalezena žádná obydlí.²⁰² (Jde pravděpodobně o důsledek agresivní eroze území v tomto prostoru.) Z materiální kultury bylo vedle zmíněných pazourků objeveno několik jam s velkou koncentrací keramiky a kamenných artefaktů.²⁰³ Všechny keramické exempláře patří k typickému typu časně/středně neolitické keramiky z lokalit centrálního Srbska.²⁰⁴ Zajímavé jsou také nápadné podobnosti tvarů a zdobení keramiky z Aria Babi

¹⁹⁴ Borić – French – Stefanović – Dimitrijević – Cristiani – Gurova – Antonović – Allue – Filipović 2014, 5

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ *Ibid.*, 6

¹⁹⁷ Borić – Jevtić 2008, 15

¹⁹⁸ Antonović – Dimić – Starović – Borić 2017, 135

¹⁹⁹ Borić 2008, 36

²⁰⁰ *Ibid.*

²⁰¹ *Ibid.*

²⁰² *Ibid.*

²⁰³ Antonović – Dimić – Starović – Borić 2017, 183

²⁰⁴ Borić 2008, 36

s keramickou kolekcí z Lepenského Viru z období let 1965–1966. Některé z dekorativních motivů nalezených na obou lokalitách jsou pásy s pravidelnými prstovými otisky či pravidelné otisky prstů na okrajích nádob.²⁰⁵ Publikovaná keramická kolekce z výzkumu v letech 1965–1966 z velké části pochází z období po opuštění alespoň některých, ne-li všech lichoběžníkových domů; tedy po roce 5 900 př. n. l.²⁰⁶

Na základě současných archeologických dat ohledně keramiky nelze hovořit o Arai Babi jako o archeologické lokalitě před rokem 5 900 př. n. l. V průběhu 20. století archeologové předpokládali, že tento rok představuje skutečnou hranici, v níž dochází k významné změně v sídelní struktuře s výskytem nových lokalit – důkazem je právě Aria Babi. Zda lokalita existovala předtím, je prozatím ve fázi spekulací. Pozůstatky zvířecích kostí jako další pramen datování zde nalezeny nebyly z důvodu vysoké kyselosti půdy.²⁰⁷ Přesto podobnosti těchto dvou lokalit (Aria Babi a Lepenski Vir) prokazují existenci určitých souvislostí mezi nimi. Proto ani dnes není překvapením, že se mezi lokalitami zachovala přírodní cesta vedoucí od Aria Babi do původní lokace Lepenského Viru.²⁰⁸

Další významná oblast kultury, Vlasac, je také místem se stopami neolitické přítomnosti v soutěse. Vlasac, jenž se nachází 3 kilometry od Lepenského Viru, byl částečně zkoumán v letech 1970–1971.²⁰⁹ Během těchto dvou terénních sezon zde bylo objeveno téměř 90 mezolitických hrobů spolu s lichoběžníkovými domy.²¹⁰ Po 35 letech (v roce 2005) obdržel Dušan Borić se svým týmem zprávy od místních rybářů tykající se nálezů kostí v blízkosti původní lokality. Na začátku sezóny 2006 bylo potvrzeno, že existují i jiné neobjevené části naleziště, které jsou přístupné pro výzkum.²¹¹ To bylo významné z několika hledisek: a) v publikacích vycházejících z vykopávek záchranné povahy na počátku 70. let často scházejí stratigrafické a kontextuální údaje; b) nový výzkum na Vlasaci přinesl možnost lepšího pohledu na fázi transformace. Přestože v letech 1970–1971 vznikly informace o nálezích časně neolitické keramiky,²¹² nebyly nikdy podrobně zkoumány. Nové bádání rovněž prokázáno, že chronologická mezera mezi pozdním mezolitem a středním neolitem

²⁰⁵ Borić 2008, 37

²⁰⁶ Borić – Dimitrijević 2007, 62

²⁰⁷ Borić 2008, 39

²⁰⁸ *Ibid.*, 40

²⁰⁹ Srejović – Letica 1978, 11

²¹⁰ *Ibid.*, 14

²¹¹ Borić 2008, 39

²¹² Srejović – Letica 1978, 42

neexistuje na celém nalezišti. Zkoumaná část byla podle archeologických dat konstantně osídlená a využívána i přes fázi transformace.²¹³

Během terénní sezony 2006 byla na Vlasaci pod tenkou vrstvou vegetace humusu odkryta vrstva obsahující archeologický materiál: šlo o typickou časně neolitickou keramiku typu Starčevo a žluto-bílé pazourky balkánského typu.²¹⁴ Tato úroveň dále obsahovala pozůstatky kamenné konstrukce a úlomky keramického hrnce typu Starčevo, podle něhož byla celá vrstva datována do období raného neolitu kolem let 6 000/5 900 př. n. l.²¹⁵

S výše uvedenými objevy se odkryl také hrob, který obsahoval rituálně uložené lebky jelena a malého dítěte či obrovské množství červených a bílých vápencových perel. Ty byly dříve nalezeny pouze ve třech hrobech v Lepenském Viru.²¹⁶ Dále Spondylus perly,²¹⁷ s nimiž se předtím archeologové setkali jen v Lepenském Viru z fáze transformace. Šlo tedy o první náznaky, že nově objevená vrstva na Vlasaci by mohla být alespoň částečně současná s fází lichoběžníkových domů v Lepenském Viru. Díky AMS analýzám byla lebka jelena datovaná do období 6 006 až 5 838 př. n. l. (dodnes jde o jedno z nejmladších dat z Vlasace sloužící také jako důkazem současnosti Vlasce a Lepenského Viru během tohoto období). Významným nálezem pro datování byla zmíněná perla typu Spondylus. Hrob, ve kterém byla uložena, patřil podle AMS analýzy do časového úseku 6 232 až 6 018 př. n. l.²¹⁸ V následující starší vrstvě byl odkryt hrob, v němž byly objeveny pozůstatky dalších dvou částečně zachovaných lidských koster. Na rozdíl od předchozí vrstvy se zde však nenacházely žádné červené či bílé vápencové nebo Spondylus perly.²¹⁹ To svědčí o existenci horního data příchodu neolitických předmětů na lokalitu Vlasec kolem 6 300/6 200 před našim letopočtem.

²¹³ Borić 2008, 39

²¹⁴ *Ibid.*, 40

²¹⁵ *Ibid.*

²¹⁶ Srejović i Babović 1983, 197

²¹⁷ Borić 2008, 40

²¹⁸ *Ibid.*, 41

²¹⁹ *Ibid.*, 42

7 Výsledky přírodovědných analýz

7.1 Radiokarbonové a AMS datování

V současné době máme k dispozici téměř 300 radiokarbonových a AMS dat pocházejících ze 14 lokalit kultury Lepenski Vir. Z tohoto počtu bylo 83 datováno AMS metodou přímo z lidských kostí.²²⁰ Nejstarší data pocházejí z epipaleolitu z lokalit Cuina Turcului a Climente II (13 500–9 300 př. n. l.).²²¹ Z časného a středního mezolitu (9 500–7 400 př. n. l.) byly lidské pozůstatky nalezeny na lokalitách Vlasac, Padina a proto-Lepenski Vir. V této chvíli máme k dispozici 14 jednotlivců, kteří byli přímo datováni do těchto období pomocí AMS. Je také pozoruhodné, že neexistuje žádný archeologický důkaz pro jakoukoliv dálkovou komunikaci během časného a středního mezolitu v oblasti Železných vrat. Příčinu lze hledat ve vysoké intenzitě osídlení v pozdním mezolitu (7 400–6 200 př. n. l.), která značně poškodila mnoho z časně a středně mezolitické vrstvy.²²² Ze zmíněného pozdního mezolitu pochází 32 jednotlivců datovaných AMS metodou.²²³ Následující období závěrečného mezolitu či transformační fáze (6 200–6 000/5 950 př. n. l.) je reprezentována kulturními hybridy, neboť z tohoto časového úseku pochází jak časně neolitická keramika, broušené kamenné sekery, nelokální pazourek typu „Balkán“, tak i původní mezolitické architektonické prvky a hmotná kultura.²²⁴ Dodnes je k dispozici 25 AMS dat pro 21 jednotlivců (především z Lepenského Viru).²²⁵ K dispozici jsou také dva AMS datované pohřby z časného neolitu z lokality Ajmana, které naznačují existenci nově založeného, plně neolitického osídlení v bezprostřední oblasti soutěsky.²²⁶ Další změny ve struktuře osídlení lze pozorovat v období po roce 6 000/5 950 př. n. l., v němž se objevují na několika lokalitách první typicky neolitické pohřby.²²⁷ Jde o jasný důkaz šíření neolitického balíčku, který tehdy v Lepenském Viru minimálně v oblasti pohřebního ritu koexistoval s dominantní formou mezolitického pohřbování. Ze zmíněného období pochází 12 AMS datovaných pohřbů.²²⁸ Během poslední neolitické fáze byly lichoběžníkové stavby opuštěny v oblasti Lepenského Viru, jenž se stal lokalitou s typickou časně a středně neolitickou architekturou.²²⁹ Celkově lze říci, že

²²⁰ Borić 2011, 6

²²¹ Borić – Price 2013, 3298

²²² *Ibid.*

²²³ Borić – Grupe – Peters – Mikić 2004, 233

²²⁴ Borić – Price, 2013, 3299

²²⁵ *Ibid.*

²²⁶ *Ibid.*

²²⁷ Borić – Grupe – Peters – Mikić 2004, 235

²²⁸ Borić – Price 2013, 3299

²²⁹ Borić 2011, 6

mezolitické a časně neolitické lokality Železných vrat obsahují jednu z nejdůležitějších a největších skupin vzorků lidských kosterních pozůstatků z doby přechodu k zemědělství.

7.2 Analýzy izotopů stroncia

Analýzy izotopů stroncia jsou v současné archeologické vědě považovány za jeden z nejlepších způsobů, jak určit s velkou pravděpodobností původ jednotlivce. Stroncium pochází ze zvětrávání hornin, vody a půdy a prostřednictvím potravního řetězce se dostává do lidského těla. Vzhledem k tomu, že se zubní sklovina, ve které se zachovává velké množství stroncia, zcela zformuje krátce po narození, může sloužit jako jedinečný geografický podpis odrážející místo narození zkoumaného jedince.²³⁰ Porovnáním těchto záznamů je možné stanovit nelokální migrující jednotlivce ve vzorku zkoumané populace. I když není možné přesně stanovit spodní a horní hranice stroncia pro lokální či původní obyvatelstvo, v kontextu kultury Lepenského Viru lze na základě dřívějších analýz stroncia v celém regionu²³¹ stanovit pravděpodobnou hranici mezi 0.7 085 (spodní) až 0.7 100 (horní). To dále dokazují výsledky z lokalit, jelikož zkoumaní jednotlivci z Padiny, Lepenského Viru, Vlasce, Hajdučké Vodenici a Icoany mají průměrné hodnoty stroncia mezi 0.7 091 až 0.7 096.²³² Poté, co archeologové srovnali výsledky AMS datování a stronciových analýz 107 zkoumaných osob z časného, středního a pozdního mezolitu, vypořadovali, že jenom 3 osoby byli nelokálního původu.²³³ Tato situace poměrně přesně ilustruje a také potvrzuje omezenou míru regionální mobility populací během zmíněných period.

Poměry izotopů stroncia však naznačují dramatický nárůst počtu nelokálních jednotlivců v průběhu transformační fáze. Ve vzorku 25 datovaných jedinců z Lepenského Viru a Ajmani, mělo 5 z nich koncentraci stroncia ukazující na cizí původ.²³⁴ Tento trend pokračoval dále do doby časného a středního neolitu, z něhož pochází 9 jedinců nelokálního původu.²³⁵ Ze vzorku 45 jedinců z oblasti Lepenského Viru byla následnými analýzami prokázána existence dalších pěti nelokálních osob spojených s transformační fází a fází časného/středního neolitu.²³⁶ Zajímavá je skutečnost, že 9 z 10 zkoumaných jedinců byly ženy či pravděpodobně ženy.²³⁷

²³⁰ Borić – Price 2013, 3298

²³¹ *Ibid.*, 3300

²³² *Ibid.*, 3301

²³³ *Ibid.*

²³⁴ *Ibid.*

²³⁵ *Ibid.*

²³⁶ Borić – Price 2013, 3301

²³⁷ *Ibid.*, 3302

7.3 Analýzy stabilních izotopů a dentální patologie

Díky rozboru stabilních izotopů je dnes možné si utvořit představu o stravovacích návycích pravěkých populací. Pomocí analýzy dvou izotopů uhlíku nebo dusíku získaných z kolagenu z lidské nebo zvířecí kosti lze dospět k informacím o stravě lidských populací. Hodnoty izotopů naznačují převažující nutriční typ stravy jednotlivců v posledních deseti letech jejich života. Individuálními analýzami více jednotlivců ze stejné populace lze získat celkový obraz o způsobu a druhu stravy určité skupiny. Výsledky měření stabilních izotopů umožňují třídit potraviny do tří kategorií: převládá zelenina, strava založená na konzumaci převážně savců nebo strava založená především na mořské či říční fauně.

První výše uvedené analýzy pohřbených jedinců z lokalit Lepenski Vir, Vlasac a Schela Cladovei vedly k závěru, že dominantní informace v kostech ukazuje na převažující spotřebu ryb během mezolitu. První změnu ve složení potravy (nižší podíl množství zkonsumovaných ryb) lze pozorovat v době, v níž osidlují centrální Balkán první zemědělské komunity.²³⁸ Tuto změnu někteří archeologové dávali do souvislosti se začátkem používání a využití nově dostupné zemědělské produkce vedoucí ke snížení závislosti na rybách.²³⁹ Z dalších rozborů a chronologických či stratigrafických studií však vyplývá, že nelze jednoduše a přímo spojit zmíněnou změnu ve stravě a scénář, podle něhož dochází k úplnému opuštění využívání říční (mořské) fauny a převzetí zemědělských a živočišných produktů v rámci celé kultury. Nová data poukazují na složitější obrázek, podle kterého existuje významný rozdíl ve výsledcích mezi stravou Lepenských jednotlivců a jednotlivců z dalších lokalit kultury. Izotopové analýzy vzorků z naleziště Hajdučka Vodenica a Padina však nepotvrdily žádnou změnu ve stravování na konci mezolitu, během transformační fáze, dokonce ani během časného neolitu.²⁴⁰ Vzhledem k tomu, že doposud neexistují doklady násilného přijímání nové neolitické ideologické skutečnosti na Lepenském Viru a Schela Cladovei, je možné získané výsledky vysvětlovat snad jen pomocí mobility a komunikace mezi populacemi Železných vrat. Víc se o tomto problému zmíníme v následující kapitole.

Kromě analýz stabilních izotopů lze představy o stravovacích zvycích určité populace získat také prostřednictvím dentálního zkoumání. Jeden takový výzkum se uskutečnil v roce 2013, během něhož bylo ošetřeno 500 zubů pocházejících z Lepenského Viru, které patřily 32

²³⁸ Borić 2008, 21

²³⁹ *Ibid.*

²⁴⁰ Borić 2005, 241

jednotlivcům (9 z nich bylo z mezolitu, 15 z transformační fáze a 9 z časného neolitu).²⁴¹ Ze zkoumaného počtu měli 2 jednotlivci z fáze transformace a 5 z časného neolitu cizí původ.²⁴² Byly zaznamenány čtyři zubní parametry: *prevalence hypoplazie skloviny* (díky ní lze určit fyziologický stres a poruchy růstu v dětství); *rychlost zubního opotřebení*; *zubní kaz* a *ante-mortem ztráty zubů* jako ukazatel celkového zdravotního stavu ve vztahu ke stravě.²⁴³

Výsledky ukázaly, že *prevalence hypoplazie skloviny* v zubech obyvatel Lepenského Viru se pochybuje od mírně vysoké během mezolitu a transformační fáze k relativně nízké během neolitu.²⁴⁴ Rozdíly mezi muži a ženami v *prevalenci* nebyly pozorovatelné. Z provedených rozborů lze dospět k závěru, že stresující dětství byl normální jev (možná kvůli nestabilním zdrojům potravy?). *Rychlost zubního opotřebení* byla vysoká v každé periodě.²⁴⁵ Průměrná *opotřebení* pro všechny analyzované zuby je ve fázi transformace mírně vyšší než v mezolitu a neolitu. Takový výsledek pravděpodobně ukazuje závislost na víceméně stejném druhu stravy – tedy na potravu založenou na říčních zdrojích, jelikož je prokázáno, že právě ta urychluje opotřebení zubů. *Zubní kaz* byl nalezen pouze u 7 zubů patřící 3 jednotlivcům nelokálního původu: 1 z transformační fáze a 2 z neolitu.²⁴⁶ Nízká *prevalence zubního kazu* naznačuje stravu bohatou na karbohydráty či ryby a ostatními zdroje z Dunaje. Podle získaných výsledků byla populace Lepenského Viru také během neolitu (po roce 5 900 př. n. l.) stále závislá na rybách. Šlo o hlavní zdroj jídla, neboť *prevalence kazu* je výrazně pod hranicí pro smíšené či čistě neolitické společnosti.²⁴⁷

Kromě nízké prevalence potvrdily tuto teorii také výzkumy zvířecích ostatků. Na základě 43 zkoumaných zvířecích kostí z období transformační fáze a časného neolitu z Lepenského Viru, Vlasce a Padiny (analýzy stabilních izotopů a dusíku) bylo potvrzeno, že zemědělství pravděpodobně nehrálo důležitou roli v existenci na počátku neolitu či konci transformační fáze.²⁴⁸ *Ante-mortem ztráty zubů* jsou téměř nepozorovatelné, neboť jen asi jedno procento všech zubů patří k této kategorii. Jde tedy o výsledky, jež jsou zcela v souladu s nízkou prevalencí zubního kazu.²⁴⁹

²⁴¹ Radović – Stefanović, 2013, 76

²⁴² Borić – Price, 2013, 5

²⁴³ Radović – Stefanović, 2013, 77

²⁴⁴ *Ibid.*, 78

²⁴⁵ *Ibid.*

²⁴⁶ Borić – Price, 2013, 12

²⁴⁷ Radović – Stefanović, 2013, 80

²⁴⁸ Borić – Peters – Mikić 2012, 241

²⁴⁹ Radović – Stefanović, 2013, 77

7.4 Paleogenetické analýzy DNA

V roce 2018 se uskutečnil mimořádný genetický vědecký výzkum, do kterého se zapojili jak archeologové, tak i přírodovědci z celé Evropy. V rámci projektu byl zkoumán genetický obraz 225 jednotlivců (datovaných v rozpětí let 12 000–500 př. n. l.) z Balkánského poloostrova, Karpatské kotliny, severních pontských stepních a sousedních regionů.²⁵⁰ Ze zmíněného počtu bylo 215 jedinců zkoumáno poprvé. Metoda výzkumu byla založena na extrakci DNA z kosterních pozůstatků za sterilních podmínek a následné „stavby“ DNA knihovny. Ta byla obohacena pro DNA fragmenty překrývající se 1,24 milionů jednonukleotidových polymorfismů.²⁵¹ DNA byla následně sekvencována a omezena na knihovny s prokázanou autentickou pravěkou DNA.²⁵²

Populace Železných vrat byla zastoupena v rámci studia 40 jedinci z 5 lokalit. Výsledky ukázaly, že tito lovci a sběrači měli převážně WHG (West Hunter-Gatherer/Zapadní lovci a sběrači) původ z 85 %. Zbytek pak připadl na EHG (East Hunter-Gatherer/Východní lovci a sběrači) komponent. Zkoumaná část populace ze soutěsky nese mitochondriální haploskupiny K1, U a H, čímž se liší od ostatních WHG a EHG populací Evropy (téměř všichni z nich nesou haploskupiny U5 či U2). Jeden z možných výkladů výsledků je podle autorů možné hledat v předcích populace, kteří nebyli přítomni v WHG nebo EHG skupinách. Možné scénáře dále zahrnují také genetické kontakty mezi předky mezolitických populací Železných vrat a severozápadních anatolských neolitických populací. Jiná prezentace výsledků poukazuje na existenci genetické souvislosti s původními mezolitickými populacemi, ze kterých se WHG oddělila během opětovné expanze do Evropy. Velmi pozoruhodným nálezem byli čtyři jednotlivci z Lepenského Viru, z nichž dva (pocházející z úseku 6 200–5 600 př. n. l.) měli zcela severozápadní anatolské předky. Třetí osoba (6 070 př. n. l.) byla směsí severozápadní anatolské a lokální komponenty. Čtvrtý jedinec pocházející pravděpodobně ze staršího období měl zcela lovecko-sběračský původ.

²⁵⁰ *Kolektiv autorů 2018, 1*

²⁵¹ *Ibid.*

²⁵² *Ibid.*

8 Závěr

Na základě faktů, jež byly prezentované v této práci, a skutečného archeologického kontextu lze vyvodit několik základních závěrů týkajících se kultury obecně. Kultura Lepenski Vir představuje archeologický fenomén, který se vyvíjel od časného mezolitu až po střední neolit. Mezolitičtí nositelé této kultury patřili výhradně k WHG skupině se zvláštním typem mitochondriální haploskupiny, čímž je naznačena kromě společenské, i genetická jedinečnost.

V důsledku malého počtu obyvatel starších období se zřetelem na soustředění se řešení architektonických problémů, je kultura se všemi svými elementy poměrně chudá a neoriginální (podobná kulturám jiných časně mezolitických populací). S růstem počtu obyvatel vznikala složitější ekonomika založená na lovu, sběru ovoce či rybolovu. Současně s tím docházelo k sociální stratifikaci na základě dělby práce a nelze opomenout ani utváření silnějšího jednotčího náboženského a společenského rámce. Z archeologického kontextu lokalit je patrné, že díky výše uvedenému se kultura nedostala do chaotické situace, ale naopak vykazovala známky kompletní organizace. Pouze taková společnost byla schopna vytvořit vysoce rozvinuté umění a kamenné skulptury. Postupné opouštění náboženského rámce a mezolitického způsobu života začíná v okamžiku, během něhož se nositelé kultury ocitají v intenzivnějších střetáváních s vymoženostmi neolitické revoluce.

Je také nezbytné věnovat pár slov náboženskému rámci a výtvorům sochařského umění. Výraz *náboženský rámec* je v archeologické vědě určitě vhodnějším termínem než samotné slovo „náboženství“, neboť pravěké komunity neznaly písmo. U těchto společností nelze téměř nikdy z archeologického kontextu poznat skutečné náboženství s vyznávanou vírou a rituály. Výjimkou jsou případy, u nichž máme možnost nahlédnout do rituálů spojených s pohřbem. V případě náboženského rámce je situace však jiná. Zde nám totiž religie umožní rozpoznat náboženské zvyklosti dané společnosti. Na základě analogie a ekonomické reality je možné v kultuře Lepenského Viru určit obrysy náboženství a zjistit jaký vliv mělo na společnost v průběhu sledovaného období. Pokud jde o přímý vliv způsobu života na náboženský rámec, je v podstatě nemožné nevidět podobnost mezi figurálními sochami z Lepenského Viru a druhem ryby „Huso huso“. Výsledky přírodovědeckých analýz totiž zřetelně prokázaly hlubokou souvislosti nositelů a ryb – především výše uvedeného typu. Proto lze souhlasit se závěrem I. Radovanović o přenosu ryby z oblasti ekonomické do sféry ideologie a náboženského rámce. Zejména díky estetickým podobnostem soch, nejlépe

patrné v téměř identické podobě úst, lze dospět k závěru, že figurální plastiky byly vytvářeny podle vzoru ryby „Huso, huso“.

O kontaktech mezi mezolitickou populací kultury a neolitickými migranty během konce první vlny neolitického přesídlování na Balkán před a kolem roku 6 400 př. n. l. nelze na základě současného bádání mnoho říct. Pokud byly realizovány, šlo vždy jen o ojedinělé kontakty s prvními neolitickými průzkumníky. Přestože z tohoto období dodnes nejsou objevené časně neolitické lokality v bezprostřední blízkosti soutěsky, přítomnost neolitické materiální kultury v severních částech Bulharska (podél Dunaje) kolem let 6 400 př. n. l., dovoluje prezentování této teorie. Z analýz izotopu stroncia lze navíc vyvodit jistou přítomnost jednotlivců nelokálního původu i během pozdního mezolitu. Ačkoliv počet těchto lidí byl ve výsledku nepatrný, zcela to nevyklučuje možnost, že šlo o jedny z prvních neolitických průzkumníků, kteří z určitého důvodu nakonec zůstali v soutěsce nebo v ní za nějakých okolností skončili svůj život.

Pro jasnější porozumění, zde bude stručně představen model „migrace a učení o krajině“ archeologa Davida M. Anthonyho. Podle tohoto archeologa je migrace proces, který má několik základních charakteristik a fází – mezi nimi je i tzv. „leapfrogging“ jako první fáze. Ji reprezentují malé skupiny průzkumníků, kteří byli schopni přejít velké vzdálenosti s cílem shromáždění co nejvíce informací o ekonomických a společenských podmínkách nového území. Velká migrace totiž nemůže být úspěšně přijata bez dostatečných vědomostí. Druhá charakteristika/fáze jsou migrační toky, které měly formu úzkého potoka, neboť se lidé drželi vždy už známé a nejlepší trasy nalezené průzkumníky. Model počítá také s možností zpětných migrací. Lze totiž předpokládat, že ne všichni lidé byli spokojeni s novou lokací jejich bydlení a zároveň ne všichni lidé v jedné komunitě měli stejnou migrační frekvenci. Podle archeologických a antropologických výzkumů, komunity preferovaly vysílání nejprve těch, kteří již měli migrační zkušenosti, zvláště z fáze „leapfrogginga“. Archeologické výzkumy na Filipínách a v Asii s velkou jistotou prezentují, že přesně takto začala migrace a šíření prvních zemědělských komunit na tomto prostoru. Archeologové by měli podle Anthonyho nejdříve hledat důkazy penetrace právě malých skupin a na jejich základě poté „malovat obraz“ pozdějších masivních migrací. Důkazy o přítomnosti průzkumníků by se měly objevit v archeologickém materiálu a stratigrafii jako izolovaný ostrov nových specifických nálezů a rysů.

Zmíněný model lze v kontextu transformační fáze kultury i diskurzu ohledně neolitizace Železných vrat velice dobře uplatnit. Kolem roku 6 300/6 200 př. n. l. tedy začíná první fáze, neboť se větší „vlna“ průzkumníků dostává do Železných vrat s hlavním úkolem *získat co nejvíce informací o území*. (Časové období odpovídá prvním časně neolitickým lokalitám Karpatsko-danubijského kulturního komplexu v Centrálním Srbsku/Balkánu.) Takto lze vysvětlit výsledky stronciových, izotopových, dentálních a genetických analýz, podle kterých na začátku a během transformační fáze dochází ke zvyšování počtu lidí nelokálního severozápadního anatolského původu (dle genetických bádání).

Pro oblasti typu Železných vrat bylo zvlášť typické, že získávání informací a bádání ve zcela nové krajině nebyla snadná práce, a že odhalování jejích „tajemství“ se stalo dlouhodobou záležitostí. Vždyť jde o lokality, které byly z geografického a přírodního hlediska (viz druhá kapitola) náročné, ale i velmi přitažlivé kvůli příznivým klimatickým podmínkám. Podle dnes dominantních myšlenek navíc nejsou lidé sami schopni získat informace o nové krajině, protože to vyžaduje vlastní praxi. Té lze dosáhnout jen dlouhodobým studiem oblasti/kultury a začleněním do folkloru lokálních společností. Aby se tedy průzkumníci naučili potřebné vědomosti o novém prostředí, museli se aktivně připojit do života mezolitické společnosti. Lze předpokládat, že bydleli nějakou dobu v lokalitě nebo hned vedle ní a udržovali blízké kontakty s mezolitickým obyvatelstvem za účelem opatřit si co nejvíce informací (nejdříve samozřejmě bez konkrétního záměru aktivní politizace). Tyto kontakty byly určitě zcela mírumilovné, neboť neexistují důkazy jakéhokoliv násilí na lokalitách kultury. Vzhledem k tomu, že stronciové analýzy ukázaly na větší počet žen než mužů nelokálního původu, je možné, že neolitici se snažili posílit důvěru mezolitiků i prostřednictvím manželství a předáním „svých“ žen do mezolitického prostředí.

Patrný nedostatek klasických neolitických prvků z tohoto období ukazuje, že ani sami nositelé kultury neměli velký zájem o neolitické novinky. Důvodem byla jednak vlastní silná mezolitická společenská, náboženská i umělecká tradice, která byla odrazem jejich mezolitické ekonomiky založené na převážné konzumaci říčních zdrojů obživy, jednak zmíněné skutečnosti, kvůli nimž vůbec ony neolitické skupiny přicházely – shromáždění co nejvíce informací. Tudíž je zcela zřejmé, proč se především na Lepenském Viru, podle nejnovějších bádání také na Vlasaci, v tomto nejstarším období vyskytují jenom části neolitického balíčku. Zároveň neexistují žádné důkazy domestikace zvířat nebo kultivace obilí před rokem 5 900 př. n. l. a dle posledních AMS analýz vzorků z lichoběžníkových

domů také keramika, která byla dříve datovaná do období kolem roku 6 300 př. n. l., patří spíše do periody po roce 6 000–5 900 př. n. l.

Díky objevení lokality Aria Babi dnes lze dospět k závěru, že na konci transformační fáze existovaly v bezprostřední blízkosti Lepenského Viru trvalé neolitické osady. Lze předpokládat, že jejich bezprostřednost přispěla k urychlení procesu akceptování neolitických prvků. To dokazuje také archeologický kontext, ve kterém se současně objevuje zmíněná neolitická keramika a postupně mizející mezolitické umění a lichoběžníkové domy. Tudíž od roku 6 000–5 900 př. n. l. lze nejprve hovořit o aktivní neolitizaci mezolitických nositelů kultury – minimálně pokud hovoříme o oblasti Lepenského Viru a Vlasace. Na těchto lokalitách se totiž nikdy neobjevuje aktivní kultivace obilí, a to až do jejich úplného opuštění kolem roku 5 500 př. n. l. Zřejmě jde o konsekvence toho, že území kolem nich nebylo příliš vhodné pro zemědělství. Lze předpokládat, že jejich konečné opuštění na téměř 1 000 let bylo výsledkem úplného akceptování nového neolitického způsobu života.

Jak hledat vysvětlení, že neexistují přímé souvislosti mezi příchodem prvních neolitiků a rozvojem silného a komplexního náboženského a společenského rámce? Pokud by někdo zkoumal transformační fázi ojedinele (bez kontextu), dospěl by bezpochyby k závěru, že výskyt silného rámce v archeologickém kontextu musela být bezesporu reakce na „společenskou nebezpečnost“, jež přicházela s neolitiky. Jestliže se však k takovému názoru připojí celý chronologický obraz a samotný vývoj kultury, původní názor musí být nutně opuštěn. Je totiž zcela zřejmé, že náboženský rámec, společenská organizace a z toho všechno vyplývající umění není ničím jiným než konečným vrcholem více než tisíciletého kulturního vývoje.

9 Literatura:

1. Antonović D., Dimić V., Starović A., Borić D. 2017: Ground stone artefacts from Aria Babi, From hunter-gatherers to farmers Human adaptations at the end of the Pleistocene and the first part of the Holocene, 135 – 142
2. Borić D. 2002: The Lepenski Vir conundrum: reinterpretation of the Mesolithic and Neolithic sequences in the Danube Gorges, *ANTIQUITY* 76, 1026 – 39
3. Borić D. 2005: Body Metamorphosis and Animality: Volatile Bodies and Boulder Artworks from Lepenski Vir, *Cambridge Archaeological Journal*, 35 – 69
4. Borić D. 2007: Mesolithic-neolithic interactions in the danube borges, *Archaeopress*, 31 – 45
5. Borić, D. 2008: Kultura Lepenskog vira u svetlu novih istraživanja (Lepenski Vir Culture in the Light of New Research), *Journal of the Serbian Archaeological Society* 24, 9 – 44
6. Borić D. 2011: Adaptations and transformations of the Danube Gorges foragers (c. 13,000-5500 cal. BC): an overview, „Paper of International workshop 8- 9 April 2009, Istanbul Organized by Dan Ciobotaru, Barbara Horejs and Raiko Krauß“
7. Borić D. 2007: Apsolutna hronologija i stratigrafija Lepenskog Vira, *STARINAR* LVII, 9 – 55
8. Borić D., Dimitrijević V. 2007: When did the „Neolithic package“ reach Lepenski Vir? Radiometric and faunal evidence, *Documenta Praehistorica* XXXIV, 53 – 72
9. Borić D., Grupe G., Peters J., Mikić Ž. 2004: Is the Mesolithic-Neolithic subsistence dichotomy real? New stable isotope evidence from the Danube Gorges, *European Journal of Archaeology*, 221 – 248

10. Borić D., Jevtić M. 2008: Archaeological Investigations of Tabula Traiana Cave, *Arheološki pregled* 4, 11 – 15
11. Borić D., Price D. T. 2013: Strontium isotopes document greater human mobility at the start of the Balkan Neolithic, *PNAS*, 3298 – 3303
12. Borić D., Stefanović S. 2003: Birth and death: infant burials from Vlasac i Lepenski Vir, *Columbia University*, 526 – 546
13. Borić D., French C. A. I., Stefanović S., Dimitrijević V., Cristiani E., Gurova M., Antonović D., Allue E., Filipović D. 2014: Late Mesolithic lifeways and deathways at Vlasac (Serbia), *Journal of Field Archaeology*, 4 – 31
14. Dimitrijević V. 2008: Lepenski Vir animal bones: what was left in the houses, 1 – 14
15. Dinu A., Soficaru A., Miritoiu D. 2007: The Mesolithic at the Danube's Iron Gates: new radiocarbon dates and old stratigraphies, *Documenta Praehistorica XXXIV*, 31 – 52
16. Kolektiv autorů 2018: Macmillan Publishers Limited, The genomic history of southeastern Europe, *Nature*
17. Leppard P. T. 2014: Mobility and migration in the Early Neolithic of the Mediterranean: questions of motivation and mechanism, *World of Archeology*, 484 – 501
18. Miličević V. 2018: Paleoklima šire okoline arheološkog lokaliteta Lepenski Vir (period od 10 do 5 hiljada godina) na bazi milankovićeve astronomske teorije osunčavanja, *Zbornik radova konferencije "Razvoj astronomije kod Srba IX"*
19. Özdoğan M. 2013: Anatolia and the Balkans, *The Encyclopedia of Global Human Migration*, Blackwell Publishing Ltd, 1 – 7

20. Özdoğan M., Başgelen N. 2007: Türkiye’de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 372 – 383
21. Perić S., Nikolić D. 2004: Stratigraphic, Cultural and Chronological Characteristics of the Pottery from Lepenski Vir, Beograd, 157 – 207
22. Pinhasi R., Fort J., Ammerman AJ. 2005: Tracing the Origin and Spread of Agriculture in Europe, PLoS Biol 3(12)
23. Radovanović I. 2006: Further notes on Mesolithic-Neolithic contacts in the Iron Gates Region and the Central Balkans, Documenta Praehistorica XXXIII, 107 – 124
24. Radovanović I. 1997: The Lepenski Vir culture: a contribution to interpretation of its ideological aspects, Beograd
25. Radovanović I. 1996: The Iron Gates Mesolithic, International Monographs in Prehistory, Beograd
26. Radović M., Stefanovic S. 2013: The bioarchaeology of the Neolithic transition: Evidence of dental pathologies at Lepenski Vir (Serbia), Documenta Praehistorica. 40, 75 – 83
27. Roksadić M. 1999: Transition from Mesolithic to Neolithic in the Iron Gats Gorge: physical anthropology perspective, Simon Fraser University
28. Srejović D. 1969: Lepenski Vir, nova praistorijska kultura u Podunavlju, Srpska književna zadruga, Beograd
29. Srejović D. 1979: Protoneolit-kultura Lepenskog vira, Praistorija jugoslovenskih zemalja II, Svjetlost, OOUR izdavačka djelatnost Akademije nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 33 – 76

30. Srejović D., Babović Lj. 1983: Umetnost Lepenskog Vira, Narodni muzej Jugoslavije, Izdavački zavod Jugoslavija
31. Srejović D., Letica Z. 1978: Vlasac – mezolitsko naselje u Đerdapu, Srpska Akademija Nauka i Umetnosti
32. Starović A., Bogosavljević Petrović V. 2016: The context of the early Neolithic in Serbia: hidden reflections of Mesolithic continuity, Glasnik srpskog arheološkog društva, 7 – 48
33. Stefanović S. 2006: The domestication of human birth, Documenta Praehistorica XXXIII, 159 – 164
34. Todorova, H. 2003, Praehistory of Bulgaria — In: D. Grammenos (Ed.). Recent research in the prehistory of the Balkans, Thessaloniki